

Kai kurie Sintautų valsčiaus mokyklų veiklos 1940–1944 metais (bolševikmečiu ir nacmečiu) aspektai

Stanislovas Buchaveckas

Įvadas

Neilgas 1940–1944 m. laikotarpis tiek Sintautų valsčiaus švietimo istorijoje, tiek gilinantis į švietimo įstaigų istoriją visos Lietuvos mastu, buvo sudėtingas pokyčiais, su mokyklų veikla susijusių žmonių likimų vingiais. Tai buvo ir okupacijų Lietuvoje pradžia, ir vieno okupanto pasikeitimas kitu. Taigi – dviejų okupacijų, turėjusių daug skirtumų, metai. Sovietų okupaciją (1940–1941), dar vadinamą pirmuoju bolševikmečiu, 1941 m. birželio mėnesį pakeitė vokiečių okupacija. Pastaraisiais metais istoriografijoje jai apibūdinti taikoma nacių okupacijos formuluotė, trumpiau – nacmetis. Tais permainingais metais, pradedant skaičiuoti nuo Nepriklausomybės praradimo išvakarių, kelis kartus keitėsi švietimo sistema, mokymo turinys, mokytojų padėtis. Iki 1940 m. vasaros daugiausia krikščionišką pasaulėžiūrą ir humanistinėmis nuostatomis vadovavę pedagogai buvo prievartaujami skleisti stalinistinę bolševikų propagandą, ne savo noru kilnojami į kitas mokyklas, su šeimomis tremiami į atšiaurias Sovietų Sąjungos vietas. Po Lietuvai 1941 m. tragiškojo birželio tremties išvengę mokytojai ir jų gretas papildę jauni pedagogai patyrė nacių Vokietijos ir bolševikų Rusijos (Sovietų Sąjungos) karo žiaurumus, nepriteklus ir kitus išbandymus, buvo susidorojimo su žydais, kitų vokiečių okupacinių struktūrų nusikaltimų ir represijų tiesioginiai ar netiesioginiai liudytojai.

1940–1944 m. švietimo istorija ir tų metų atskirų mokyklų veikla iki 1989 m., kai pasirodė objektyvesnių tyrimų ir archyvinių dokumentų publikacijų, sovietinėje istoriografijoje buvo nušviečiama tendencingai. XX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje ir 1990 m. atkurtos Nepriklausomybės laikotarpiu atsirado naujos galimybės objektyviau analizuoti tiek 1940–1944 m. įvykius, tiek tada vykusius procesus, susijusius su mokyklų funkcionavimu. Remiantis atsivėrusiais archyvų fondais ir kitais šaltiniais, Lietuvos švietimo istorijos klausimais parašyta nemažai analitinių darbų – straipsnių ir monografijų. Iš jų galima išskirti tas monografijas, kuriose išsamiau rašoma apie mokyklas pirmosios sovietų okupacijos (1940–1941)¹ ir nacių okupacijos laikotarpius.² Per du dešimtmečius pasirodė nemažai lokalinio pobūdžio informacinių straipsnių ir knygų, kuriuose pateikta faktų apie aptariamojo laikotarpio Lietuvos mokyklas ir kitas švietimo įstaigas. Yra Marijos Puodžiukaitienės monografija ir apie Sintautų miestelio mokyklų istoriją.³ Jono Boso knygoje apie dabartiniame Šakių rajone veikusias pradžines (pradžios) mokyklas yra šiek tiek faktų apie beveik visas 1940–1944 m. Sintautų valsčiaus mokyklas.⁴

Straipsnis „Versmės“ leidyklai įteiktas 2012 06 07, serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokaliųjų tyrimų mokslo darbų komisijos įvertintas 2012 11 07, pirmą kartą paskelbtas 2012 11 30 elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“, ISSN 2029–0799 visatekšteje svetainėje www.llt.lt.

¹ P vz., Kašauskienė V. *Lietuvos mokyklos sovietizacija ir priešinimasis jai 1940–1964 metais*, Vilnius, 2002.

² Jašinauskas L. *Lietuvos švietimas nacių okupacijos metais (1941–1944)*, Vilnius, 2007.

³ Puodžiukaitienė M. *Sintautų mokyklos šviesa*, Kaunas, 2004.

⁴ Bosas J. *Zanavykijos pradinės mokyklos*, Kaunas, 2009.

1940–1944 m. Lietuvos švietimo istorija, kaip ir apskritai kultūros istorija, daugiabriaunė, turinti sąsajų su beveik visais bolševikmečio ir nacmečio visuomenės gyvenimo reiškiniais. Nuo to meto politinių ir ūkinių pokyčių, okupacinių režimų taikomų priemonių ir jų kaitos priklausė padėtis mokyklose, mokytojų darbo sąlygos. Daugelis mokyklų veiklos aspektų, beveik netirtų, tebelaukia istorijos šaltinių tyrėjų dėmesio ar jų papildomų pastangų aiškinantis probleminius klausimus. Būsimiesiems tyrimams taip pat padės valsčių ir kitų administracinių teritorinių darinių lokalinėse monografijose ar atskirų mokyklų praeičiai skirtose knygose spausdinami straipsniai.

Tad šio straipsnio svarbiausias tikslas – supažindinti su 1940–1944 m. Sintautų miestelio ir buvusio Sintautų valsčiaus gyvenviečių pradžios mokyklomis, su kai kuriais jų veiklos aspektais. Bent keliais bruožais ir veiklos abiejų okupacijų metu faktais apibūdinama kiekviena tuometė pradžios mokykla. Pateikiama jų veiklos ir pokyčių abiejų okupacijų metu faktų. Informuojama apie tose švietimo įstaigose sunkiomis darbo ir gyvenimo sąlygomis dirbusius mokytojus, kurie mokė ir auklėjo dabar šiame krašte gyvenančius žmones ar jų tėvus ir senelius, kitus iš čia kilusius žmones.

Iškart reikia pasakyti, kad tuo laikotarpiu Sintautų valsčiuje kitų mokyklų nebuvo, jeigu tokiomis nelaikysime pirmuoju bolševikmečiu (1940–1941) neraštingumo likvidavimo propagandinio vajaus metu veikusių suaugusiųjų kursų. Tie kursai kai kada buvo vadinami mokyklomis. Kursuose privalėjo dirbti tie patys pradžios mokyklų mokytojai, prieš tai dieną mokę vaikus. Tuo metu Zyplių dvare veikusi žemės ūkio mokykla buvo kaimyninio Lukšių valsčiaus teritorijoje. Tos vietovės (dvarvietėje susiformavusios gyvenvietės) nereikia painioti su Sintautų valsčiaus Zyplių kaimu, oficialiai vadintu Senaisiais Zypliais. Kaimas mums svarbus tuo, kad jame veikė pradžios mokykla. Įsidėmėtina ir tai, kad 1940–1944 m. Sintautų valsčiui priklausė didesnė teritorija nei dabartinei Sintautų seniūnijai. Be to, 1933 m., panaikinus nedidelį Slavikų valsčių, jo pietinės dalies keli dideli kaimai buvo priskirti Sintautų valsčiui. Priskirtoje teritorijoje veikė dvi pradžios mokyklos (1940–1944 m. tos švietimo įstaigos vadintos Panóvių ir Valākībūdžio mokyklomis). Vėliau jų tinklas padidėjusiame valsčiuje buvo koreguojamas. Reikia žinoti, kad 1918–1940 m. laikotarpiu ne vienos mokyklos pavadinimas ir komplektų (klasių) lokalizacija keitėsi. Neretai vieno komplekto mokyklai klasės patalpą įrengus kitame kaime, mokyklai likdavo senasis pavadinimas. 1940–1944 m. taip pat ne visada sutapdavo mokyklos ir vietovės, kurioje vaikai iš tikrųjų buvo mokomi, pavadinimai. Tik 1939–1940 m. Sintautų valsčiuje (jo teritorija buvo didesnė už dabartinės Sintautų seniūnijos plotą) galutinai susiformavo pradinio mokymo švietimo įstaigų tinklas. Nusistovėjo vienuolikos pradžios mokyklų skaičius, tačiau su filialiniais komplektais vietovių, kuriose veikė klasės (komplektai), daugiausia įkurdintos ūkininkų sodybose, buvo daugiau.

Straipsnyje daugiausia remtasi archyvine medžiaga. Jos apie Šakių apskrities mokyklas, palyginti su kai kuriomis kitomis Lietuvos apskritimis, yra mažiau. Tai apsunkintų platesnės studijos rašymą, tačiau nedidelės apimties straipsniui archyvinių šaltinių pakaks. Lietuvos centriname valstybės archyve išliko dalis 1940–1941 m. laikotarpio tuometinio LTSR švietimo liaudies komisariato⁵

⁵ LTSR švietimo liaudies komisariatas – 1940 m. Lietuvoje vietoj Švietimo ministerijos pagal Sovietų Sąjungos pavyzdį įsteigta centrinė švietimo įstaiga.

bylų, kuriose yra medžiagos apie Sintautų valsčiaus mokyklas. Į šį archyvą taip pat pateko dalis Šakių valsčiaus pradžios mokyklų 1941 m. pabaigos ir 1942 m. pradžios lankymo apyskaitų ir kelios nacių okupacijos pradžios susirašinėjimo tarp Šakių apskrities pradžios mokyklų inspekcijos ir Lietuvos centrinės švietimo įstaigos bylos. Kai kurių Sintautų mokyklose dirbusių mokytojų pavardes ir vieną kitą faktą buvo galima aptikti dar keliose 1941–1944 m. Švietimo vadybos⁶ bylose, kurios atsispindi straipsnio nuorodose (išnašose). Minimame archyve daugiau medžiagos yra apie 1940–1941 m., kada mokyklose buvo vykdomos bolševikų ideologinės kampanijos, įvairūs propagandiniai renginiai ir apie tai reikalauta žinių iš mokytojų. Nacmetis tokiomis bylomis archyvo nepapildė. Taip pat pasinaudota kai kuriais faktais, kuriuos straipsnio autorius aptiko knygoje, straipsniuose ir kitur. Reikia pridurti, kad apie 1940–1944 m. Sintautų valsčiaus mokyklas ar jų veiklą užsimenama ir keliuose monografijos „Sintautai“ straipsniuose, iš kurių išskirtini Marijos Puodžiukaitienės, Algirdo Jurkevičiaus tekstai, pagrįsti daugiausia nagrinėjamo laikotarpio amžininkų atsiminimais.⁷ Juose skaitytojas ras ne tik duomenų apie buvusio Sintautų valsčiaus pradžios mokyklų, kurios egzistuoja tik istoriografijoje ir jose besimokiusių žmonių ir tų kaimų vyresnių žmonių ar išėivių atmintyje, ištakas, bet ir apie tų įstaigų veiklą 1940–1944 metais.

Straipsnis nėra dviejų aptariamų laikotarpių valsčiaus mokyklų istorija, nes išsamesniam tyrimui reikia turėti daugiau archyvinių šaltinių ir publikuotų ar užrašytų pateikėjų atsiminimų. Tokie atsiminimai yra svarbūs istoriografijai, todėl autorius, be knygoje ir kituose tekstuose rastų faktų ir duomenų, panaudojo ir tai, ką pats sužinojo, pakalbinęs kelis 1940–1944 m. valsčiaus mokyklose mokinius buvusius sintautiškius.

Mokyklų tinklas ir mokytojų kaita 1940 metais

1940 m. birželio mėnesį, kai Lietuvą okupavo Raudonoji armija, tik nedaugeliui mokytojų savo darbe teko susidurti su okupantų ir jiems tarnaujančių kolaborantų ideologine prievarta, bolševikų propagandinėmis vingrybėmis. Tada daugumai įvairių mokyklų mokytojų, kuriems buvo prasidėjusios ar netrukus turėjo prasidėti atostogos, teko tik įvykių stebėtojų vaidmuo. Tačiau nemažai daliai Lietuvos mokytojų išbandymai prasidėjo 1940–1941 m. m. prasidėjus. Pedagogai buvo raginami prisidėti prie vadinamosios socialistinės revoliucijos padarinių įtvirtinimo. Tada absoliuti dauguma mokytojų atsispyrė į Lietuvą atvykusių bolševikų politrukų ir su okupantais savanoriškai bendradarbiavusių ar aktyviais kolaborantais tapusių vietos gyventojų spaudimui ir neprisidėjo prie likviduotos Lietuvos Respublikos koneveikimo. Tai buvo pademonstruota ir per Kaune vykusį Lietuvos mokytojų suvažiavimą (1940 m. rugpjūčio 14–15 d.): vietoj numatyto „Internacionalo“ pedagogai sugiedojo „Tautinę giesmę“, buvusį valstybės himną.⁸ Tačiau 1940 m. rudenį mokytojams, pasilikusiems dirbti mo-

⁶ 1941 m. rugpjūčio mėnesį vietoj Lietuvos švietimo ministerijos, kurią po 1941 m. Birželio sukilimo buvo atkūrusi trumpai veikusi Laikinoji Lietuvos vyriausybė, naciai įsteigė Švietimo vadybą.

⁷ Žr. Marijos Puodžiukaitienės, Algirdo Jurkevičiaus ir kitų autorių straipsnius.

⁸ Vosylius B. Kaip pradžios mokykla pradėjo bolševikinius mokslo metus, *Lietuvių archyvas (bolševizmo metai)*, Kaunas, 1942, t. 2, p. 51–58; *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1968, t. 15, p. 778.

kykloje, išvengti sąsajų su krašto sovietizavimo (bolševizavimo) politika jau buvo neįmanoma. Tada daugelyje pradžios mokyklų pasikeitė pedagogai. Taip atsitiko ir Sintautų valsčiuje. Prieš susipažindami su pedagoginių kadro pokyčiais ir kai kuriais bolševikų ideologinės prievartos faktais, žvilgtelėsime į valsčiaus pradžios mokyklų tinklą, susiformavusį iki sovietų okupacijos.

Kaip jau minėta, Sintautų valsčiuje mokyklų tinklas ilgesniam laikui galutinai nusistovėjo tik 1939–1940 m. m. Jau prasidėjus tiems mokslo metams, dviejų komplektų Totorviečių pradžios mokykla buvo padalyta į dvi savarankiškas švietimo įstaigas. Totorviečių mokykla virto vienakomplekte. Buvusi filialinė klasė (komplektas) tapo atskira vienakomplekte mokykla, kurios mokytojas tapo ir mokyklos vedėju.⁹ Tad paskui, be Sintautų miestelio mokyklos su keturiais komplektais (dirbo keturi mokytojai), valsčiuje dar veikė dešimt kitų pradžios mokyklų. Jos buvo išdėstytos taip, kad daugumai mokinių iš namų nereikėtų eiti daugiau kaip 3–4 km iki mokyklos.

Nuo Sintautų į vakarus arčiausiai nutolusi buvo Totorviečių mokykla (už 6 km). Ją su valsčiaus centru jungė beveik tiesiai nutiestas vieškelis. Labiausiai į vakarus nuo Sintautų miestelio buvo nutolusios Šilgalių ir Panóvių pradžios mokyklos. Jas lankė vaikai, gyvenantys kaimuose netoli sienos su Vokietija. Maždaug toks pats atstumas buvo ir iki šiaurės vakaruose nuo Sintautų veikusios Valākbūdžio mokyklos. Atokiausiai nuo miestelio buvo Kušlikių mokykla. Ji veikė valsčiaus šiauriniame pakraštyje ir buvo lengviau pasiekama iš Šakių, o ne iš Sintautų. Taip pat į šiaurę nuo Sintautų, bet kur kas arčiau buvo Vaitiekupių mokykla (už 5 km). Į rytus nuo Vaitiekupių mokyklos, maždaug už 2 km, veikė Išdagų pradžios mokykla. Ji buvo netoli Šakių–Sintautų kelio ir, kaip nurodyta to meto mokyklų inspektorių raštuose, už 4 km nuo valsčiaus centro (šiaurės rytuose). Prie kito iš Sintautų bėgančio vieškelio, vedusio į Lukšiūs, tik šiek tiek toliau nei Išdagų švietimo įstaiga, buvo Senujų Zyplių mokykla. Valsčiaus pietrytiniame pakraštyje veikė Veršių ir Mōckupių mokyklos. Abi buvo arti valsčiaus centro. Nurodyta, kad autobusu iš Sintautų iki pirmosios mokyklos yra 6 km, iki antrosios – 4 km.¹⁰

1940–1941 m. m. pradžioje išliko tos pačios mokyklos, kurios veikė ir paskutiniiais Nepriklausomybės mokslo metais. Sintautų miestelyje tebebuvo keturi komplektai. Tačiau pasikeitė daug mokytojų. Valsčiaus visuomenės akyse didelį autoritetą turėjusį vedėją Antaną Černevičių pakeitė Juozas Mockevičius. Turbūt A. Černevičius nepatiko kažkuriam į valdžią patekusiam sovietų aktyvistui ar tokių kolaborantų grupei. Žmonių gerbiamam pedagogui buvo pritaikyta profesinės diskriminacijos represija. Jis buvo iškeltas į vieno komplekto Vaitiekupių mokyklą, iki kurios mokytojui buvo toli iš savo namų. Vaitiekupių mokykloje didesnę vasaros dalį buvo vakuojanti mokytojo vieta, nes čia nepilnus mokslo metus dirbusi Juzefa Volkienė¹¹ nutarė pasitraukti pasibaigus 1939–1940 m. m. 1940 m. rudenį Sintautų mokykloje pasikeitė dar vienas pedagogas – vietoj

⁹ 1939–1940 m. m. Šakių apskrities pradžios mokyklų mokytojų sąrašas, LCVa, f. 391, ap. 6, b. 455, l. 3; 1939 m. rugsėjo 27 d. Totorviečių pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. 391, ap. 3, b. 1749, l. 134.

¹⁰ 1939–1940 m. m. Šakių apskrities pradžios mokyklų mokytojų sąrašas, LCVa, f. 391, ap. 6, b. 455, l. 3; Šakių apskrities pradžios mokyklų mokytojų sąrašas, *ten pat*, f. 391, ap. 6, b. 502, l. 90.

¹¹ 1939–1940 m. m. Šakių apskrities pradžios mokyklų mokytojų sąrašas, *ten pat*, f. 391, ap. 6, b. 455, l. 3.

Zofijos Tamošiūnienės pradėjo dirbti buvęs mokytojas Jurgis Kebleris. Dėl pastarojo asmens, 1940 m. vasarą laikinai ėjusio „Šakių milicijos vado pareigas“, Šakių apskrities pradžios mokyklų inspektorius Albinas Geištoraitis Pradžios mokslo departamentui buvo parašęs raštą, prašydamas atšaukti paskyrimo įsakymą ir siūlydamas vietoj Z. Tamošiūnienės atkelti Mariją Naujokaitienę iš Veršių mokyklos.¹² Tačiau departamentas nesutiko siūlyti švietimo komisarui keisti įsakymo, ir J. Kebleris mokytojavo Sintautų mokykloje 1940–1941 m. m. Kitos dvi iki okupacijos dirbusios pedagogės – Zuzana Počvaitienė ir Vanda Šilierenė – liko mokytojauti centrinėje valsčiaus pradžios mokykloje ir 1940 m. rudenį. O jau paminėtoje vienakomplektėje Veršių mokykloje ir toliau dirbo M. Naujokaitienė, kuri, atrodo, ištekėjo prieš pat sovietų okupaciją, jei jos mergautinė pavardė – Lenkytė (tokia mokytojos Marijos pavardė yra 1939–1940 m. m. mokytojų sąrašė).¹³ Abu pedagogai pasikeitė Valakbūdžio mokykloje. Vedėjo pareigas iš Silvestro Bulotos perėmė Agota Stakevičienė, o antrąjį komplektą vietoj Petronėlės Vasiukevičiūtės mokė Saliamonas Vizgirda. Išdaugų mokykloje mokytojavirusią Oną Garbštienę 1940 m. pakeitė Elena Olekaitė.¹⁴

Pasikeitė mokytojai ir vienakomplektėje Šilgalių mokykloje. 1939–1940 m. m. čia dirbo Juozas Šarkiūnas. Nuo 1940 m. spalio 1 d. pradėjo mokytojauti jokie pedagoginio stažo neturintis Justinas Leveckis. Mockupių mokykloje neliko 1939–1940 m. m. mokytojavirusios Julijos Žilinskaitės, o Liudas Kiniauskas taip pat pradėjo dirbti tik nuo spalio 1 d.¹⁵ Gali būti, kad tos mokyklos rugsėjo mėnesį kurį laiką neturėjo jokio mokytojo. Neaišku, dėl kokių priežasčių valsčiuje 1939–1940 m. m. dirbę minimi mokytojai persikėlė ar buvo perkelti į kitas mokyklas ar išvis pasitraukė iš pedagoginio darbo, ir ar tai buvo susiję su profesine diskriminacija.

1940–1941 m. m. mokytojų kaitos nebuvo tik Senujų Zyplių, Totorviečių, Panovių ir Kušlikių pradžios mokyklose. Minėtai Veršių mokyklos pedagogei M. Naujokaitienei pavyko tapti Sintautų pradžios mokyklos mokytoja tik 1941 m. vasario 1 d., kai iš tarnybos atleidžiama V. Šilierenė pasiprašė į Vokietiją.¹⁶ Į Veršių mokyklą nuo 1941 m. kovo 11 d. buvo paskirtas neseniai vidurinę mokyklą (neaišku, ar progimnaziją, ar gimnaziją) baigęs jaunuolis Jonas Kudirka.¹⁷ Tad išvykus M. Naujokaitienei, Veršių mokykloje kelias savaites pamokų nevyko. Per tą laiką pasikeitė centrinės švietimo įstaigos padalinio ir apskrities pradžios mokyklas prižiūrinčios įstaigos pavadinimai. Po dar vienos bolševikų reorganizacijos Liaudies švietimo komisariats vietoj Pradžios mokyklų valdybos atsirado Pradžios ir vidurinių mokyklų valdyba. O apskrities pradžios mokyklų inspekcijos 1941 m. pradžioje Sovietų Sąjungos pavyzdžiu virto liaudies švietimo skyriais. Sintautų valsčiuje dar vienas pasikeitimas mokslo metų eigoje buvo susijęs su diskriminuojamo A. Černevičiaus perkėlimu iš Vaitiekupių į Mockupių mokyklą, kurioje neliko trumpai dirbusio mokytojo Liudo Kiniausko. Mažoje Vaitiekupių mokykloje nuo 1941 m. sausio 1 d. pradėjo dirbti Vincas Sandargas, prieš tai

¹²1940 m. rugsėjo 30 d. pradžios mokslo departamento raštas Šakių apskrities pradžios mokyklų inspektoriumi, *ten pat*, f. R-762, ap. 1, b. 244, l. 44.

¹³1939–1940 m. m. Šakių apskrities pradžios mokyklų mokytojų sąrašas, *ten pat*, f. 391, ap. 6, b. 455, l. 3.

¹⁴Šakių apskrities pradžios mokyklų mokytojų sąrašas, LCVA, f. 391, ap. 6, b. 502, l. 90.

¹⁵*Ten pat*.

¹⁶1941 m. sausio 27 d. Pradžios mokyklų valdybos raštas Šakių apskrities pradžios mokyklų inspektoriumi, *ten pat*, f. R-762, ap. 1, b. 246, l. 44.

¹⁷1941 m. balandžio 25 d. Pradžios ir vidurinių mokyklų valdybos raštas Šakių apskrities Liaudies švietimo skyriui, *ten pat*, f. R-762, ap. 1, b. 246, l. 70.

mokytojavęs Žvirgždaičių mokykloje¹⁸, kurioje buvo daug geresnės darbo ir buities sąlygos.

1940–1941 m. m. išliko iki sovietų okupacijos buvęs mokyklų ir jose veikusių komplektų (penkiolika su tiek pat pedagogų etatų) skaičius. Tačiau mokytojai labai keitėsi kaip niekada iki tol. Palyginus su 1939–1940 m. m., iš vienuolikos valsčiaus pradžios mokyklų mokytojai nepasikeitė tik keturiose, o iš penkiolikos komplektų pedagogų – tik penki.

Bolševikų propagandinės mašinos gniaužtuose. 1940 m. lapkričio „šventės“

Platesnei analizei apie bolševikų Lietuvos mokytojams primestą naštą, juos panaudojant kaip ideologinės propagandos įrankius, vieno valsčiaus archyvinės faktografijos per maža. Tačiau ir tokių šaltinių pakanka kai kuriems 1940–1941 m. sovietų okupacijos laikotarpio įvykiams ir visuomenės gyvenimo aspektams nušviesti. Visuomenei taikyta ideologinė prievarta gerai atsispindi Sintautų pradžios mokyklų vedėjų atsiskaitymo už 1917 m. bolševikų perversmo sukakties minėjimo renginius (juos vykdant savoje mokykloje ir su mokiniais dalyvaujant kituose) raštuose ir rašteliuose.

Pradėsime nuo labai trumpos ataskaitėlės, kurią ant nedidelio lapo parašė Vaitiekupių pradžios mokyklos vedėjas A. Černevičius:

„Lapkričio mėn. 6 d. dvi paskutines pamokas padarytas pasikalbėjimas apie Didžiosios Spalių Revoliucijos sukaktį ir gėlėmis bei vainikais išpuošti Lenino, Stalino, Paleckio, Janonio, Žemaitės ir Kudirkos paveiksai. Lapkričio mėn. 7 d. tėvams ir vaikams skaičiau paskaitą „Didžioji Spalių Revoliucija ir jos Vadai“. Po paskaitos mokinys padeklamavo Internacionalą. Paskui mokiniai deklamavo eilėraščius: „Niekados nesugriš“, „Pasveikintas būk Vilniau“ – iš Liudo Giros poemos apie Stalino LTSR Konstituciją, „Žvaigždutė“, „Rudens vakaras“, „Pirmasis ledas“, „Adomėlis“ ir perskaityta S. Nėries poema apie Staliną.“¹⁹

Trumpai bolševikų perversmo metinių minėjimą aprašiusi ir Veršių mokyklos vedėja M. Naujokaitienė propagandinei prievolei savo švietimo įstaigoje paskyrė vienintelę lapkričio 8 d., kada „mokyklos choras padainavo socialistinio pobūdžio dainelių, pav., „Mes su Stalinu“ ir kt. Baigėm „Internacionalu“. Po meninės dalies vaikai kiek pažaidę užleido vietą pasilinksinti kaimo jaunuomenei.“²⁰ Neaišku, ar lapkričio 7 d. Veršių mokyklos auklėtiniai buvo nuvesti į svarbiausią valsčiaus renginį Sintautuose, nes M. Naujokaitienė apie savo veiklą kitomis „šventomis“ dienomis nedidelio formato raštelyje neparašė. Nepersistengė įtikdamas okupacinės

¹⁸1941 m. kovo 11 d. Šakių apskrities Liaudies švietimo skyriaus vedėjo raštas LTSR Švietimo liaudies komisariato Suaugusių švietimo valdybai, *ten pat*, f. R-762, ap. 1, b. 360, l. 9.

¹⁹Vaitiekupių pradžios mokyklos Didžiosios Spalių (1940 m. tas mėnuo daugiausia rašytas daugiskaitos forma – S. B.) Revoliucijos paminėjimo aprašymas (taip pavadinta mokyklos vedėjo ataskaita Šakių apskrities pradžios mokyklų inspektoriui – S. B.), f. R-762, ap. 1, b. 245, l. 67. (Cituojamų tekstų kalba neredaguota. *Kalbos red. pastaba.*)

²⁰1940 m. lapkričio mėn. (diena neparašyta – S. B.) Veršių pradžios mokyklos raštas Šakių apskrities pradžios mokyklų inspektoriui, *ten pat*, l. 61.

kariuomenės durtuvais besiremiančiai vietos valdžiai ir Totorviečių mokyklos vedėjas Jonas Ūsas. Jis, kaip reikalavo instrukcija, 1940 m. lapkričio 6 d. ketvirtąją ir penktąją pamokas skyrė „Spalių revoliucijos priežastims ir reikšmei išaiškinti“. Kitą dieną „mokykloje suruoštas pasilinksminimas“, matyt, vietos jaunimui. Lapkričio 8 d. mokytojas nevertė vaikų dar kartą klausytis propagandinių minčių apie 1917 m. bolševikų perversmą, paskaitą skaitė tik sukviestiems suaugusiems. Jei tikėsime atsiskaitomuoju rašteliu, tądien mokyklos klasėje sėdėjo 50 klausytojų.²¹ Nežinia, ar be tos paskaitos, buvo dar kitas jų sukvietimo motyvas, galėjo būti, kad didesnė to susirinkimo laiko dalis buvo skirta vaikų mokymosi reikalams, taip siekiant prikviesti daugiau dalyvių.

Matyt, kad būtų daugiau klausytojų ir žiūrovų, kooperavosi Valakbūdžio ir Panovių mokyklų vedėjai. Tam pritarė kartu su mokytojais iškilmių ruošimo komisijoje buvę vietos profsąjungos pirmininkas Valaitis ir milicininkas komunistas Juozas Žemaitis. Kaip buvo reikalaujama, lapkričio 6 d. abiejų mokyklų mokytojai vedė po dvi privalomas idėines pamokas. Pasak Panovių mokyklos vedėjos M. Bakienės, per jas „skaityta iš laikraščių atitinkami straipsniai ir eilėraščiai“²². Paskui buvo puošiamos mokyklos ir jų klasės, kabinami Rusijos bolševikų vadų ir veikėjų bei Lietuvos sovietų kolaborantų paveikslai (kai kurioms mokykloms teko ir vienas kitas lietuvių kultūros veikėjų portretas). Lapkričio 7 d. M. Bakienė privalomais ideologiniais renginiais savo mokinių neprievartavo. Atrodo, kad, nesiekdami įtikti vietos komunistams, nepersistengė ir abu Valakbūdžio mokytojai. Į „revoliucinių“ renginių ataskaitą lakoniškai įrašyta, kad lapkričio 7 dieną „vieni mokiniai ilsėjosi ir grožėjosi raudonų vėliavų plevėsavimu, kiti vyko į Sintautus pažiūrėti iškilmių (veikiausiai jas matė tik keli mokiniai, nuvažiavę pastotėmis su tėvais, nes į abi puses susidarė didokas atstumas – S. B.)“. Užtai kitą dieną, sekmadienį, mokytojams buvo pats bolševikinių priemonių darbymetis:

„Spalio mėn. (Valakbūdžio mokyklos vedėjai minėjimo rengimas turbūt buvo toks slogus, kad ji ataskaitą atidavė nepataisiusi klaidingai parašyto mėnesio – S. B.) 8 d. po pietų įvyko minėjimas Valakbūdžio salėje. Minėjimą suruošė Valakbūdžio apylinkės visuomenė ir Valakbūdžio pradžios mokykla. Be to, atvažiavo Panovių pradžios mokykla su trumpa programa.“²³

O tie Panovių mokyklos mokinukai

„išsipuošę vežimą žalumynais ir pasipuošę raudonomis vėliavėlėmis, atvyko į Valakbūdį, bendrai atšvęsti Didžiojo minėjimo iškilmes, kurias suorganizavo Sintautų kompartijos įgaliotas rusų kalbos lektorius matininkas Jonas Valaitis (atrodo, jis buvo ir vadinamosios Valakbūdžio profsąjungos pirmininkas – S. B.)“²⁴

²¹ 1940 m. lapkričio 10 d. Totorviečių pradžios mokyklos raštas Šakių apskrities pradžios mokyklų inspekcijai, *ten pat*, l. 64.

²² 1940 m. lapkričio 10 d. Didžiosios Spalių Revoliucijos sukakties minėjimo Panovių pradžios mokykloje aprašymas, *ten pat*, l. 65.

²³ Valakbūdžio pradžios mokyklos Didžiosios Spalio Revoliucijos 23-jų metų sukaktuvių minėjimo aprašymas, *ten pat*, l. 68.

²⁴ Žr. 21 nuorodą.

Abiejų mokyklų vedėjų raštų tekstai atspindi bolševikų perversmo metinių minėjimo Valakbūdžio parapijos salėje eiga, o, mums, pasitelkus vaizduotę, leidžia suvokti ten vyravusią atmosferą ir skirtingas įvairių žmonių nuotaikas. Renginys buvo pradėtas „Internacionalu“. Diduma mokinių meninės programos ir eilėraščių, vykdant komunistų nurodymus, buvo skirti totalitarinei Stalino imperijai pašlovinti. Charakteringos ir daug ką pasakančios taip pat kitos tų mokyklų vedėjų ataskaitų ištraukos:

„mokytojas Vizgirdas trumpai nubrėžia V. K. P. istoriją iki Didžiosios Spalių Revoliucijos“; „bežemis drg. Kazlauskas pasako puikią kalbą, keldamas smetoniškosios santvarkos neteisybes“; „Prezidiume sėdi du sovietų karininkai. Vienas jų kalba. Jo kalba išverčiama į lietuvių kalbą“; „Programai baigiantis atvyko Sintautų kompartijos pirmininkas drg. Išganaitis“; „Po programos darbo žmonėms suruoštas pasišokimas, kad užmiršti visa bloga kas buvo ir linksmiau žiūrėti į ateitį.“²⁵

Didžiausia įtampa dėl „revoliucijos šventės“ turėjo slėgti Sintautų mokyklos pedagogus, kuriems juos prižiūrintys Šakių apskrities ir valsčiaus komunistai ir sovietų aktyvistai, galima sakyti, „lipo ant kulnų“. Tačiau mokytojų buvo keturi. Jie galėjo pasitarti tarpusavyje dėl „revoliucinių“ rūpesčių, motyvuotai atmesti vieną kitą renginiui brukamą pseudoidėją, pasidalinti primetamais „šventiniais“ įpareigojimais, kartu su mokiniais ruošiantis minėjimo renginiams ir juos vykdant. Propagandinių renginių dienomis ideologinės užduotys mokytojų laukė ne tik mokykloje, bet ir įvairiose miestelio vietose.

Kaip jau supratome, 1940 m. lapkričio mėnesį 1917 m. bolševikų perversmo minėjimas Lietuvos mokyklose buvo daugiadienis. Tad ir Sintautų pradžios mokykloje lapkričio 6 d.

„dvi paskutinės pamokos buvo paskirtos revoliucijos šventei apibūdinti. Paskui mokiniai išdekoravo klasių langus ir išstatė papuoštus socializmo kūrėjų paveikslus. Vyresnieji mokiniai išdekoravo ir kitų valstyb. ir savivald. įstaigų langus.“²⁶

Lapkričio 7 d.

„organizuota visuomenė ir mokiniai rinkosi į kompartijos būstinę, iš kur, nešdami plakatus, paveikslus ir dainuodami demonstrantai žygiavo į salę. Einant minia pasitiko važiuojantį apskrities viršininką, kuris demonstrantus pasveikino ir pasakė kalbą. Salėje kompartijos sekretorius atidarė mitingą“²⁷.

Mokiniams ir kitiems susirinkusiesiems kažką „kalbėjo Šakių apkomo atstovė“, buvo mokyklos vedėjo „paskaita apie VKP(b) istoriją ir Spalių revoliuciją“, mokytojos

²⁵ Žr. 21 ir 22 nuorodas.

²⁶ Didžiosios Spalio Socialistinės Revoliucijos XXIII sukaktuvių minėjimo Sintautuose aprašymas (1940 m. lapkričio 10 d.), ten pat, l. 65.

²⁷ Ten pat.

V. Šilerienės „paruošti mokiniai“ deklamavo eilėraščius ir dainavo sovietines dainas. Iš jų ataskaitoje apie šventinius renginius buvo išskirta daina „Jeigu karas rytoj“ kaip patikusi vadinamojo mitingo žiūrovams ir klausytojams. Lapkričio 8 d. į miestelio salę vėl buvo surinkti mokiniai, šį kartą jau su savo tėvais. Bolševikų perversmo reikšmę dar kartą „nušvietė“ mokytojas J. Kebleris, pasveikinti susirinkusiuosius buvo įpareigotas Sintautų valsčiaus viršaitis, o „*meninėje dalyje pakartota vakarykštė programa*“. Po tokios ideologinės duoklės mokiniai galėjo pasilinksminti savo nuožiūra – grojant armonikai, jie žaidė, šoko sukutinį ir kitus tautinius šokius. Baigiantis antrai „revoliucinei“ dienai, „*drg. viršaitis su mokyklos vedėju apdovanojo vaikus saldainiais ir socializmo didvyrių atvaizdais*“²⁸.

Mockupių pradžios mokyklos mokytojas Liudas Kiniauskas savo ataskaitoje parašė, kad 1940 m. „*lapkričio mėn. 6 d. 4 ir 5 pamoką vaikams išaiškinta kompartijos istorija. 7 d. vaikai laisvai vyko į Sintautus (jei ką nuvežė tėvai – S. B.)*“²⁹. Mokytojui labiau įtemptas buvo tik lapkričio 8 d. vakaras. Į „revoliucinę vakaronę“ buvo pakviesti vien suaugusieji, jiems pedagogas aiškino 1917 m. įvykius Rusijoje. Paskui prasidėjo „sveikinimai“, kuriuos susirinkusiesiems mokyklos klasėje sakė kompartijos atstovas Kardauskas, Rūgių kaimo komjaunimo atstovas Juozas Stanaitis. Nuo „liaudies pagalbos“ organizacijos (įsteigta Lietuvos Respublikos laikotarpiu nelegaliai LKP veiklai pridengti – S. B.) „sveikino“ Antanaitis, nuo kažkokios profsajungos – Pranaitis. Vytautas Adomaitis kažką pasakė kaip Rūgių ugniagesių ir mokyklos mokinių tėvų komiteto atstovas. Ataskaitos pabaigoje L. Kiniauskas dar pridūrė: „*Tėvų komitetas šventei nepritarė ir viską atlikau vienas, nes pastarieji neatėjo. Sekmadienyje vaikų mokykloje nebuvo.*“³⁰ Veikiausiai minėtą vakarą ir kitą dieną tėvai neleido vaikų į mokyklą, taip išreiškdami savo protestą. Istoriografijai yra svarbūs faktai, kad mokinių tėvų komitetas išreiškė neigiamą požiūrį į okupantų brukamą propagandinį renginį, o mokytojo auklėtiniai neturėjo galimybės padeklamuoti naująją santvarką šlovinančių eilėraščių, jeigu tokių buvo išmokyti. Gali būti, kad mokytojas L. Kiniauskas buvo išvien su tėvais, bet to negalėjo parašyti savo ataskaitėleje.

Iš pranešimų apie bolševikų perversmo metinių minėjimo dienas aišku, kad 1940 m. vėlų rudenį valsčiaus mokyklų mokytojai nesivaržė tarpusavyje, siekdami savo renginiais nustelbti kitas mokyklas. Galima manyti, kad ir tie renginiai (ypač privalomos dvi pamokos su mokiniais) nebuvo kupini to „revoliucinio“ patoso, kuris atsispindėjo kai kuriose ataskaitėlėse. Pavyzdžiui, Šilgalių pradžios mokyklos vedėjas Justinas Leveckis lapkričio 7 d. susirinkusiems mokiniams ir jų tėvams skaitė paskaitą tema „Ką Lietuva laimėjo įstodama į Tarybų Sąjungą“. Paskui

„*mokiniai deklamavo eilėraščius: „Ačiū Tau, Staline!“, „Džiaugsmo šventė“, „Rožė ant Nemuno kranto“, „Tu žydėk žydėk“ ir kt. (viso 14 eilėraščių). Po eilėraščių padainuotos trys dainelės. /.../. Minėjimas truko nuo 10 iki 14 val. Lapkričio 8 dn. jokių iškilmių nebuvo. Mokykla papuošta atitinkamais paveikslais ir spalvotu popieriumi bei gyvų gėlių vainiku.*“³¹

²⁸Ten pat.

²⁹1940 m. lapkričio 11 d. Mockupių pradžios mokyklos raštas Šakių apskrities pradžios mokyklų inspekcijai, ten pat, l. 60.

³⁰Ten pat.

³¹1940 m. lapkričio 11 d. Šilgalių pradžios mokyklos raštas Šakių apskrities pradžios mokyklų inspekcijai, ten pat, l. 69.

Neaišku, ar pakludama okupacinės valdžios statytinių reikalavimams, ar tik dirbdama su moterišku kruopštumu, daugiau „spalinių“ renginių mokykloje suorganizavo Senujų Zyplių mokyklos mokytoja Onutė Miščikienė. Be to, ji pasistengė smulkiau aprašyti pasirengimo minėjimui procesą ir kelių dienų renginius. Iš pedagogės „šventinės“ ataskaitos sužinome, kad 1940 m. spalio 29 d. mokykloje iš tėvų buvo sudaryta speciali komisija. Lapkričio 5 d. po pamokų „mokiniai su mokytoja pynė iš žalumynų vainikus ir rašė įvairius obalsius“, kitą dieną mokiniai ne tik klausėsi mokytojos minčių per dvi ideologines pamokas, bet taip pat „išpuošė klasę ir visus klasėje esančius paveikslus, o ypatingai Dr.[augo – S. B.] J. Stalino ir Lenino paveikslus“³². Lapkričio 7 d. O. Miščikienė vėl turėjo kalbėti apie vadinamąją revoliuciją į mokyklą susirinkusiems savo mokiniams, tądien sukviestiems kartu su tėvais. Matyt, būtent vietos komunistai pasistengė, kad ir lapkričio 8 d. vėl būtų surinkti mokiniai. Jie turėjo pakartoti išvakarėse rodytą meninės saviveiklos programą apylinkės jaunimui, kuris, vaikus paleidus namo, „linksminosi iki vėlaus vakaro.“³³

Archyve yra išlikęs ir mokinių tėvų siekį priešpriešinti krikščionybės vertybėmis grįstą pasaulėžiūrą bolševikų ideologijai liudijantis šaltinis, susijęs su Veršių mokykla. 1940 m. lapkričio 24 d. datuotame savo prašyme švietimo liaudies komisarui tai formulavo taip:

„Maloniai prašome drg. Komisarą leisti, kad Veršių pradžios mokykloje būtų dėstoma katalikų tikyba. Mes, katalikai tėvai, norime, kad mūsų vaikai šalia kitų dalykų būtų mokomi ir tikybos. Tai yra mūsų katalikų tėvų įgimtoji teisė ir pareiga mokinti savo vaikus tikybos. Už tikybos pamokas mes apmokėsime patys tėvai.“³⁴

Panašių prašymų pasitaikė ir iš kitų Šakių apskrities valsčių pradžios mokyklų. Atsakymai į tokius pageidavimus būdavo panašūs. Veršių mokyklos mokinių tėvams buvo atsakyta per apskrities pradžios mokyklų inspektorių, kuriam nurodyta

„pranešti Veršių pradžios mokyklos mokinių tėvų vardu pasirašiusiems prašymą asmenims, kad Lietuvos T. S. Respublikos visų rūšių mokyklose tikybos pamokų nebus. Pagal Lietuvos T. S. Respublikos Konstitucijos (pagrindinį įstatymą) 96 straipsnį bažnyčia yra atskirta nuo valstybės ir mokykla nuo bažnyčios. Tad tikyba yra privatus kiekvieno žmogaus dalykas ir kaip toks į viešą valstybės instituciją – mokyklą negali būti įvestas. Prašymą reikia grąžinti valdybai“³⁵.

Neturint minimo prašymo atsiradimo aplinkybių liudytojo, galima tik spėlioti, ar tuo raštu buvo zonuojamos katalikų bažnyčios galimybės ir sovietmečiu įtakoti jauniausių mokinių auklėjimą, ar to kreipimosi į komisarą A. Venclovą istorijoje buvo daugiau naivumo, tikintis iš bolševikų ne pačių blogiausių dalykų

³² 1940 m. lapkričio 10 d. Senujų Zyplių pradžios mokyklos raštas Inspektoriui, *ten pat*, l. 62–63.

³³ *Ten pat*, l. 63.

³⁴ 1940 m. lapkričio 24 d. Veršių pradžios mokyklos mokinių tėvų prašymas Švietimo Liaudies Komisarui, *ten pat*, b. 244, l. 9.

³⁵ 1940 m. gruodžio 17 d. LTSR Švietimo liaudies komisariato Pradžios mokyklų valdybos raštas Šakių apskrities pradžios mokyklų inspektoriui, *ten pat*, b. 244, l. 10.

net ir po aprašytų kelias dienas vykdytų renginių, per kuriuos reikėjo liaupsinti 1917 m. bolševikų perversmą, Rusijoje susiformavusį režimą ir jo veikėjus.

Iš Sintautų valsčiaus mokytojų ataskaitų (raštelių) apie 1917 m. bolševikų perversmo sukakties minėjimo renginius matome, kad beveik visose mokyklose mokiniai buvo ideologiškai apdorojami visas tris tam numatytas dienas. Tačiau Sintautų valsčiaus kaimų mokyklų mokiniams drauge su mokytojais nereikėjo vykti į valsčiaus centre surengtą svarbiausią mitinginį renginį. Neaišku, kiek tai buvo padaryta, norint be reikalo labai nenuvarginti mokytojų ir mokinių, o kiek čia buvo nebylaus protesto elementų. Mat daugelyje kitų valsčių kaimo mokyklų auklėtiniais teko atlikti netrumpus žygius pėsčiomis į valsčiaus centrinę gyvenvietę ir atgal į namus.³⁶ Prie pateiktų faktų galima pridurti ir apie 1940 m. lapkričio mėnesį vykusio minėjimo ypatumus Šakių mieste:

„Pačiuose Šakiuose buvo kiek nesklandumų. /.../. Minėjimo programa buvo tris kartus pakeista. O kai mokyklų mokiniai pasiruošę lapkričio 6 d. vakare nuvyko į minėjimą, pasirodė, kad jiems nebus ir vietos, ir laiko, kada dalyvauti. Turėjo vargšeliai nusiminę apleisti salę.“³⁷

Iš įvairių šaltinių žinome, kad 1940–1941 m. sovietų okupacijos laikotarpiu pradžios mokyklų mokytojams teko nemažai savo laisvalaikio ir pamokų laiko atiduoti ir kitoms bolševikų ideologinėms akcijoms. Jos užgoždavo mokinių ugdymo interesą ir pseudorinkimų metu, ir per Raudonosios armijos dieną (vasario 23 d.), ir per kitus renginius, skirtus „tautų vadui“ Stalinui ir jo sukurtam režimui pašlovinti, varant žmones į mažaraščių ar rusų kalbos kursus. Pastarąjį vajú panagrinesime atskirai.

Mokytojai ir 1940–1941 m. propagandinis kultūros vajú valsčiuje

Pirmaisiais sovietmečio metais iš Sintautų valsčiaus mokytojų daug laiko ir energijos buvo atimta per propagandinį kultūros vajú, susijusį su suaugusiųjų mokymu. Posovietinės Lietuvos istoriografijoje nėra darbų, skirtų vadinamajai 1940–1941 m. neraštingumo likvidavimo kampanijai. Tad bus įdomu atversti kai kuriuos ją ir vadinamųjų kultūros židinių veiklą atspindinčių archyvo bylų lapus, nors jie nėra labai iškalbingi ir neleidžia suprasti, kokie buvo rezultatai.

Kaip matome iš „Suaugusiųjų (vėliau daugiausia naudotas žodis „suaugusių“ – S. B.) švietimo įstatymui vykdyti taisyklių“ projekto, iš pradžių buvo numatyta į kampaniją įtraukti daugybę žmonių (organizatorių, mokytojų, lektorių, mokinių, kursų lankytojų), planuota įsteigti daug naujų įstaigų, skirti didžiules lėšas. Tas maždaug 1940 m. rugpjūčio pabaigoje–rugsėjo pradžioje paskubomis sukurtas pompastiškas projektas yra be datos, matyt, nebuvo patvirtintas.

Kultūros židinių veiklai plėtoti buvo numatyti vadinamieji bendradarbiai: mokytojai, būsimų bibliotekų-

³⁶ Buchaveckas S. Krašto bendrojo lavinimo mokyklos pirmosios sovietų ir nacių okupacijų metais (1940–1944), *Gruzdžiai*, Vilnius, 2010, d. 2, p. 123.

³⁷ 1940 m. lapkričio 18 d. Šakių apskrities inspekcijos raštas Švietimo Liaudies komisariato Pradžios mokyklų valdybai, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 245, l. 2.

skaityklų vedėjai, kiti tarnautojai ir asmenys. Planuota, kad įstaigos naujadaro (kultūros židinio idėja ir sumanymas buvo dirbtinai perkeltas iš Sovietų Rusijos praktikos) vadovas pasidarys apvalų antspaudą ir kertinį štampą. Prie kiekvieno kultūros židinio turėjo būti sudaryta taryba. Naujoms įstaigoms iš pradžių numatytas ilgesnis pavadinimas – liaudies švietimo kultūros židinytis, bet paskui pavadinimą sutrumpino. Be kultūros židinių, numatytas tankus pradžios ir vidurinių mokyklų suaugusiems tinklas.³⁸ Planuota, kad tokiose mokyklose pradinį išsilavinimą bus galima įgyti per ketverius metus, progimnaziją baigti per dvejus, o visos gimnazijos kursą – per penkerius.³⁹ Tikrovė sugriovė propagandinius suaugusiųjų mokymo planus, kuriems įgyvendinti reikėjo ne tik daug lėšų, bet ir tokio svarbaus elemento kaip mokiniai. Jau nė neverta kalbėti apie pradžios mokyklų mokytojus, kurie mokinių verbavimui, biurokratiniam darbui su įvairiausiais sąrašais, ataskaitomis, posėdžiams su vietos komunistais turėjo aukoti didesnę dalį savo laisvalaikio, o paskirtas į kultūros židinio vadovo pareigas pedagogas – nešti beveik nepakeliamą rūpesčių naštą.

1940 m. rugsėjo 18 d. Šakių apskrities pradžios mokyklų inspektorius Albinas Geištoraitis pateikė „Liaudies švietimo kultūros židinių vadovų-kandidatų“ pavardes. Kaip buvo reikalaujama, A. Geištoraičio rašte nurodomas kiekvieno siūlomo asmens „*rusų kalbos mokėjimo lygis*“⁴⁰. Taigi ypač norėta forsuoti rusų kalbos mokymą. Tačiau net tarp mokytojų buvo nedaug gerai ar patenkinamai mokančių rusų kalbą. Dar mažiau buvo galinčių mokyti okupantų kalbos kitus žmones...

Sintautų valsčiuje kultūros židinius numatyta steigti Sintautuose ir Valakbūdyje. Planuota, kad aplinkiniuose kaimuose veiks įvairaus pobūdžio kursai, kurių tinklas turėjo būti tankus. Sintautuose naujai keistai įstaigai turėjo vadovauti pradžios mokyklos vedėjas Juozas Mockevičius, Valakbūdyje – Silvestras Bulota.

Tačiau propagandinės masių raštingumo kėlimo kampanijos įgyvendinimas tiek apskrityje, tiek Sintautų valsčiuje iškart ėmė strigti. Nors nėra tai atspindinčių šaltinių, bet iš išlikusių susirašinėjimo lapų ir lapelių visumos galima spręsti, kad kurį laiką didžiausių mokyklų vedėjai J. Mockevičius ir S. Bulota net nežinojo esą paskirti viso valsčiaus suaugusiųjų mokymo vedliais. Be to, jie ir kiti pedagogai buvo užsiėmę mokslo metų, kurie tą rudenį prasidėjo pavėluotai, rūpesčiais, t. y. savo tiesioginiu darbu. Veikiausiai Šakių apskrities pradžios mokyklų inspektoriaus sudarytas kultūros židinių vadovų kandidatų sąrašas ilgai gulėjo švietimo liaudies komisariato valdininko stalčiuje, nes buvo suprastas kompartijos inicijuotų pradinių užmojų nerealamas. Tad suaugusiųjų mokymo per kultūros židinius organizavimo biurokratinė karštligė prasidėjo tik 1940 m. rugsėjo pačioje pabaigoje ar net spalio pradžioje. Sintautus ji pasiekė dar vėliau. Tiesa, J. Mockevičius jau rugsėjo pabaigoje sudarė reikalaujamą židinio tarybą. Tačiau, pažvelgus į jos sudėtį, galima teigti, jog tai daugiau paties židinio vadovo priežiūros taryba. Kita vertus, vadinamosios tarybos narių pavardžių sąrašas mums svarbus kaip istorijos šaltinis. Taryboje kompartijai atstovavo Juozas Išganaitis, komjaunimui – Jonas Antanaitis ir Elena Šuopytė, darbininkų profesinei sąjungai – Marija Riaubienė ir Feliksas Račiūnas, mokytojų profe-

³⁸ Suaugusiųjų švietimo įstatymui vykdyti taisyklės (projektas) (be datos – S. B.), f. R-762, ap. 1, b. 301, l. 1–3.

³⁹ *Ten pat.*

⁴⁰ 1940 m. rugsėjo 18 d. Šakių apskr. pradžios mokyklų inspekcijos raštas LTSR Švietimo liaudies komisariato Suaugusiųjų švietimo departamentui, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 314, l. 13.

sinei sąjungai – jau minėti mokytojai V. Šilerienė ir J. Kebleris. Į tarybą taip pat buvo įrašyti valsčiaus įstaigos pareigūnai – viršaitis Aleksandras Zaperiackas ir sekretorius Juozas Domeika. Tame pačiame pranešime parašyta, kad

„Taryba jau padarė vieną posėdį, kuriame nutarė prašyti įsteigti Sintautuose valstybinės bibliotekos skyrių, organizuoti suaugusiems pr(adinę) mokyklą ar bent kursus, politinio sąmoningumo kursus, radio klausymosi punktą ir mokomąjį kiną.“⁴¹

Neaišku, kur ir kas tą pranešimą pamiršo stalčiuje, nes iš Kaune dar tebeveikusio Švietimo liaudies komisariato Suaugusių švietimo departamento 1940 m. spalio 9 d. J. Mockevičiui buvo parašytas raštas (nr. 29469). Juo pranešama, kad Sintautų pradžios mokyklos vedėjas skiriamas Sintautų kultūros židinio vadovu ir reikalaujama

„skubiai sudaryti židinio tarybą, atsiųsti ją patvirtinti, sudaryti vietoje reikalingų įstaigų planą, registruoti norinčius mokytis ir, apskritai, organizuoti savo rajone suaugusiųjų švietimo darbus ir informuoti apie darbo eigą Departamentą.“⁴²

Maždaug tuo metu J. Mockevičius gavo ir kitą departamento raštą (nr. 29468), datuotą ta pačia spalio 9 diena, kuriuo patvirtinama židinio taryba.⁴³ Tai rodo buvus biurokratinę suirutę, kurios neįmanoma išvengti įgyvendinant nerealius planus. Įdomu tai, kad, siekiant paspartinti suaugusiųjų mokymo kampaniją, raštai iš Švietimo liaudies komisariato buvo siūsti tiesiai mokytojui, paskirtam vadovauti numatytam kultūros židiniui, o ne per apskrities pradžios mokyklų inspekciją. Tik vėliau, nelikus suaugusiųjų švietimo įstaigėlių tiesioginio pavaldumo centrinei įstaigai, jos buvo perduotos liaudies švietimo skyriams, įsteigtiems vietoj pradžios mokyklų inspekcijų.

Rekonstruodami įvykių ir susirašinėjimo suaugusiųjų mokymo klausimais tarp įvairių švietimo įstaigų eigą, sužinome, kad kultūros židinio įsteigimas Valakbūdyje žlugo. 1940 m. spalio 15 d. raštu Valakbūdžio mokyklos mokytojas Saliamonas Vizgirda pranešė, kad nuo spalio 12 d. perėmė iš S. Bulotos „Valakbūdžio kultūros židinio vadovo pareigas“. Ant S. Vizgirdos pasirašyto rašto yra pastaba raudonu pieštuku „nėra židinio“⁴⁴. Ji rodo, kad antra propagandinė įstaigėlė Sintautų valsčiuje taip ir nepradėjo veikti. Valakbūdyje tebuvo įsteigti rusų kalbos kursai. Jų lektorius buvo pavaldus Sintautų kultūros židinio vadovui, kurio žinioje spalio pabaigoje atsidūrė visi valsčiaus suaugusiųjų mokymo punktai. 1940 m. gruodžio mėnesį prie Sintautų kultūros židinio norėjo prisiglausti kitame valsčiuje buvusios Turčinų pradžios mokyklos mokytojas, vedęs kažkokius kursus.⁴⁵ Tačiau į tą prašymą švietimo valdininkai nereagavo, nes dėl suaugusiųjų moky-

⁴¹1940 m. rugsėjo 29 d. Sintautų kultūros židinio pranešimas Suaugusių švietimo departamentui, *ten pat*, l. 238.

⁴²1940 m. spalio 9 d. LTSR Švietimo liaudies komisariato Suaugusių švietimo departamento raštas J. Mockevičiui, *ten pat*, l. 236.

⁴³*Ten pat*, l. 237.

⁴⁴1940 m. spalio 15 d. Valakbūdžio pradžios mokyklos raštas LTSR Švietimo liaudies komisariato Suaugusių švietimo departamentui, *ten pat*, l. 219.

⁴⁵1940 m. gruodžio 3 d. Turčinų pradžios mokyklos raštas LTSR Švietimo liaudies komisariato Suaugusių švietimo valdybai (perorganizuotai iš departamento – S. B), *ten pat*, l. 218.

mo kampanijos vien savame valsčiuje J. Mockevičiui pakako bemiegių naktų ir negalėjimo tinkamai pasiruošti pamokoms su pradinukais vaikais. 1941 m. sausio mėnesį J. Mockevičius skundėsi ir prašė pagalbininko:

„Kadangi be tiesioginių mokyklos vedėjo pareigų ir plataus visuomeninio darbo einu ir kultūros židinio vadovo pareigas, tai susidaro tiek darbo, kad raštinei tvarkyti turiu samdyti sekretorių. Jeigu yra galimybė, prašau leisti pasamdyti apmokamą kultūros židinio sekretorių už šimtą (100) rublių mėnesiui.“⁴⁶

Į tą prašymą nebuvo atsižvelgta. Be to, iki to laiko ir darbo su suaugusiais mokiniais sumažėjo. Mat Sintautų valsčiuje suaugusiųjų mokymo planus kas mėnesį teko koreguoti ir siaurinti užmojus. Tad daliai mokytojų po darbo mokykloje su vaikais „vakaronės“ su kursantais sodiečiais, daugumai kurių po ūkio darbų per rusų leksikos pamokas merkėsi akys, truko tik mėnesį kitą. Nebuvo įsteigta ir projektuota suaugusiųjų pradinio mokymo įstaiga.

1940 m. spalio 28 d. raštu J. Mockevičius pranešė, kad valsčiuje veiks bendrojo lavinimo kursai (Sintautų miestelyje) su 36 kursantais, o devyniuose vietovėse – rusų kalbos kursai. Iki lapkričio 5 d. jie turėjo pradėti veikti Vaitiėkupiuose, Išdaguosė, Veršiusė, Mōckupiuose, Senuōsiuose Zypliuosė, Valākūdyje, Panōviuose, Kiaūlupiuose. Kartu prašoma instrukcijų dėl lektorių darbo apmokėjimo, lėšų jiems ir kitoms išlaidoms apmokėti.⁴⁷

Atrodo, kad didesnio žmonių dėmesio sulaukė tik bendrojo lavinimo kursai, pradėję veikti 1940 m. spalio 23 d. Buvo numatyta, kad jie tęsis šešis mėnesius. Turėjo būti lietuvių ir rusų kalbų užsiėmimai, taip pat mokoma skaičiavimo, geografijos, gamtos pažinimo, istorijos ir dainavimo. Vadinas, orientuotasi į pradžios mokyklos programą. Trūksta kitų duomenų apie šiuos Sintautų kursus. Tačiau, atrodo, kad kursantai turėjo būti lankę mokyklos pirmuosius skyrius. Planuota įsisavinti net ketvirtoje klasėje, kuri atitiko buvusį penktąjį skyrių, mokomus dalykus. Aišku, mokymasis, jeigu jį galima taip pavadinti, turėjo vykti labai paspartintai (palyginti su vaikų mokymu). Užsiėmimams planuoti pirmadienio, trečiadienio ir penktadienio vakarai. Bendrojo lavinimo kursų vadovas buvo pats J. Mockevičius. Jis ir mokytojai J. Kebleris, Z. Počvaitienė, V. Šilerienė bei buvęs vikaras Juozas Luckus (atrodo, jis paskirtas mokyti dainavimo ir dainų) turėjo būti vadinamieji lektoriai.⁴⁸ Nėra informacijos, kaip praktiškai vyko tie suaugusių pradinukų vakariniai kursai, tačiau turimi statistiniai duomenys rodo, kad kursantų skaičius iškart ėmė mažėti. Iš įrašytų į pradinį sąrašą 36 žmonių 1940 m. lapkričio 5 d. liko tik 30 kursantų (visi – lietuviai). Suaugusiųjų švietimo departamentui pateiktose žiniose nurodytas jų amžius – 9 kursantai buvo nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų, 12 – nuo aštuoniolikos iki dvidešimt penkerių. Kiti buvo vyresni, iš jų daugiau kaip trisdešimt penkerius metus turėjo tik du kursantai.⁴⁹ Neaišku, kaip vyko kursai, koks buvo jų užsiėmimų lankomumas,

⁴⁶ 1941 m. sausio 14 d. J. Mockevičiaus raštas Suaugusių švietimo valdybai, *ten pat*, l. 223.

⁴⁷ 1940 m. spalio 28 d. J. Mockevičiaus raštas Suaugusių švietimo valdybai, *ten pat*, l. 234.

⁴⁸ *Ten pat*.

⁴⁹ Žinios apie Sintautų kultūros židinio suaugusių švietimo įstaigų lankytojus bei mokytojus, *ten pat*, l. 220.

kaip sekėsi lektoriams, kokie kursų rezultatai. Gali būti, kad jie nebuvo baigti, kaip planuota, ir dėl to kursantai nebuvo įvertinti ir jiems nebuvo įteikti „išėito mokslo“ pažymėjimai. Tam pagrindo suteikia 1940 m. gruodžio mėnesio pabaigoje iš Suaugusiųjų švietimo valdybos į Sintautus atsiųstas rusų kalbos kursų valsčiuje patvirtinantis raštas. Taigi formaliai kursai pripažinti tik gruodžio mėnesį. Atrodo, kad jis buvo parengtas remiantis minėta spalio 28 d. J. Mockevičiaus informacija (apie būsimus kursus) ir neatsižvelgus į tikrąją rusų kalbos kursų veikimo būklę metų pabaigoje. Palyginti su spalio 28 d. numatytu, bet dar neveikiančių kursų sąrašu, gruodžio mėnesį buvo patvirtinta vienais rusų kalbos kursais daugiau. Papildomai įrašyti rusų kalbos kursai ir Sintautų miestelyje, kurių „vadovu ir dėstytoju“ tvirtinama mokytoja V. Šilerienė (rusų kalbos suaugusiųsios dar turėjo mokyti mokytojai J. Ūsas, O. Miščikienė, A. Černevičius ir keli nepedagogai).⁵⁰ Tad galima įtarti, kad bendrojo lavinimo kursai Sintautuose jau neveikė, o jų „lektorė“ tapo tik „rusistė“.

Iš archyvinių šaltinių negalima suprasti, kaip sekėsi sintautiškiams ir su rusų kalbos kursais, kuriuos lankyti žmonių motyvacija buvo mažesnė. Minėtose „Žiniuose“ apie Sintautų kultūros židinio suaugusiųjų švietimo įstaigų lankytojus bei mokytojus rašoma, kad veikia ketveri rusų kalbos kursai. Totorviečių mokykloje veikiančius kursus turėjo lankyti 40 kursantų, Valakbūdžio – 57, Senujų Zyplių – 25, Panovių – 28. „Žinias“ J. Mockevičius pasirašė 1940 m. lapkričio 10 d., bet jose pateikti lapkričio 5 d. duomenys. Neaišku, kodėl neminimi kiti penkeri kursai. Galima daryti prielaidą, kad kai kurie rusų kalbos kursai, vadinamajam lektoriui atsisakius pasiūlytų papildomų pareigų, nesurinkus reikiamo „mokinių“ skaičiaus ar dėl kitų priežasčių, net ir nepradėjo veikti. O veikiančiuose kursuose mažėjo juos lankančiųjų. Tokią tendenciją patvirtina ir „lektoriaus“ Jono Valaičio, gyvenusio Pūsdešrių kaime (atrodo, buvo ūkininkas) 1940 m. gruodžio mėnesį rašytas pareiškimas. Jame rašoma, kad Valakbūdyje kursų lankytojų sumažėjo nuo 60 iki 27–30.⁵¹ Dar galima pridurti, kad Sintautų kultūros židinio vadovas, be prioritetiniu tikslu tapusio rusų kalbos mokymo (kai kuriuose valsčiuose daug dėmesio skirta ir bendrajam lavinimui), teko užsiimti ir ideologine propaganda. 1941 m. vasario 3 d., atsakydamas į Suaugusiųjų švietimo valdybos raštą, J. Mockevičius raportavo, kad jo židinys surengė penkiolika priešrinkiminių susirinkimų ir buvo tiek pat politinių paskaitų.⁵²

Per Lietuvoje įsteigtus kultūros židinius vykdomos kampanijos nesėkmę liudija 1941 m. sausio mėnesį rašyti sintautiškių siūlymai Suaugusiųjų švietimo valdybai:

„Kadangi Jūsų nustatytas suaugusiųjų kursų ar klasių skaičius (25) kaimui yra per didelis ir dėl to vienus po kitų kursus tenka uždarinėti ir analfabetes palikti jų likimui, prašau skubiai pranešti, ar vis dar nepakeitėte savo nusistatymo: ar negalima organizuoti mokyklos ar kursų, kuriuose galėtų būti mažesnis klausytojų skaičius (1–20), .../.../“⁵³

⁵⁰ 1940 m. gruodžio 20 d. LTSR Švietimo liaudies komisariato Suaugusiųjų švietimo valdybos raštas Sintautų kultūros židinio vadovui Mockevičiui, *ten pat*, l. 219.

⁵¹ 1940 m. gruodžio 21 (ar 2) d. lektoriaus Jono Valaičio pareiškimas, *ten pat*, l. 231.

⁵² 1941 m. vasario 3 d. Sintautų kultūros židinio raštas Suaugusiųjų švietimo valdybai, *ten pat*, l. 217.

⁵³ 1941 m. sausio 14 d. Sintautų kultūros židinio raštas Suaugusiųjų švietimo valdybai, *ten pat*, l. 230.

Padėtis su suaugusiųjų kursais atsispindi taip pat 1941 m. vasario 20 d. Šakių apskrities švietimo skyriaus rašte:

„Švietimo skyrius dažnai gauna telefonu arba raštu pranešimus apie įvairius veikusius kursus, kurie Suaug. Šviet. Valdyboj, atrodo, buvo neįregistruoti, ir kurie taip pat neturėjo formalaus ryšio su atitinkamais kultūros židiniiais.“⁵⁴

Tad galima teigti, kad kultūros židinių ir kursų organizatoriai iš pat pradžių susidūrė su daugeliu keblumų. Kursų lankomumas buvo blogas, nes sodiečiams reikėjo nudirbti rudens darbus. Atsiliepė ir chaotiška bolševikų įsteigtos suaugusiųjų švietimo valdybos (departamento) veikla. Kursai ilgai veikė be formalaus patvirtinimo. Teorinių planų (siekiant masiškumo) nerealumą, mokslinant suaugusiuosius, liudija jų švietimą kuravę centrinės įstaigos pareigūnai. Jie taip pat pastebėjo, kad daugelyje valsčių buvo siekiama pateikti „pagražintas“ žinias ir ataskaitas. Tad neraštingumo likvidavimo kampanija prisidėjo prie visuomenės pratinimo klastoti tikruosius statistikos duomenis švietimo srityje, prie galimybės gauti suaugusiųjų mokyklos išeito mokslo pažymėjimą beveik nelankius pamokų. O 1940–1941 m. suaugusiųjų mokslinimo masinė kampanija buvo chaotiškas ir sovietų valdžią diskredituojantis reiškinys. Nesugebėta net suregistruoti daugelio kultūros židinių ir jiems pavaldžių kursų, patvirtinti jų vadovų, dėstytojų ir lektorių. Daug į sąrašus įrašytų kursantų visai neatvyko, daug kitų užsiėmimus lankė labai trumpai... Dažnai dėl atlygio, būtinybės parodyti gerus rezultatus ar pradėto „socialistinio lenktyniavimo“ buvo išpučiamas kursantų skaičius. Dėl šių priežasčių 1941 m. vadinamosios LTSR Liaudies komisarų tarybos nutarimu kultūros židiniai tapo pavaldūs apskričių liaudies švietimo skyriams. Tačiau tai nepadėjo išgelbėti bolševikų ideologija persmelkto propagandinio kultūros „nešimo į mases“ kampanijos nuo nesėkmės.⁵⁵ Tiesa, oficialiais duomenimis, ji buvo laikoma gerai pavykusia, bet netgi archyviniai šaltiniai kalba apie įvairiose apskrityse ir valsčiuose buvusias statistines klastotes, atskleidžia faktus, kai pinigai buvo išmokėti už neįvykusius kursų užsiėmimus.

Nauja suaugusiųjų mokslinimo ir auklėjimo (diegiant marksizmo „tikėjimą“) kampanijos banga turėjo prasidėti 1941 m. rudenį. 1941 m. birželio mėnesį Suaugusiųjų švietimo valdybos viršininko referuojamuose raštuose švietimo liaudies komisarui rašoma apie būsimą beraščių ir mažaraščių registraciją. Tad mokytojai būtų turėję vaikščioti po ūkininkų sodybas kaip agitatoriai. O 1941 m. birželio 25 d. buvo numatytas Liaudies švietimo skyrių suaugusiųjų švietimo reikalams inspektorių (turbūt toks etatas apskrityse įsteigtas 1941 m. pavasarį) suvažiavimas.⁵⁶ Tačiau anksčiau prasidėjo karas...

⁵⁴ 1941 m. vasario 20 d. Šakių apskrities švietimo skyriaus raštas Suaugusiųjų švietimo valdybai, *ten pat*, b. 360, l. 230.

⁵⁵ 1941 m. sausio 17 d. raštas Suaugusiųjų švietimo valdybai, *ten pat*, b. 314, l. 36; Domaševičius K. *Tarybinio valstybingumo vystymasis Lietuvoje*, Vilnius, 1966, p. 97.

⁵⁶ 1941 m. birželio mėn. Suaugusiųjų švietimo valdybos viršininko referuojami raštai švietimo liaudies komisarui, *ten pat*, b. 374, l. 1–4.

Kai kurios kitos mokyklų veiklos 1940–1941 m. m. ypatybės

Sovietizuojant Lietuvos švietimo sistemą, mokyklose buvo panaikintos tikybos pamokos, o vietoj religinio ir tautinio pobūdžio paveikslų bei Vyčio klasėse atsirado Stalino ir Lenino portretai. Siekiant Lietuvoje po dvejų metų įvesti rusiškosios dešimtmetės mokyklos sistemą, buvo pradėta naikinti pradžios mokyklų skyrius ir steigti nepilnasias vidurines mokyklas (faktiškai – nepilnas progimnazijas).⁵⁷ 1940–1941 m. m. nepavyko panaikinti tik pradžios mokyklos aukštesniųjų skyrių. Todėl ketvirtąjį skyrių baigę mokiniai 1940 m. rudenį atsidūrė šeštajame skyriuje.⁵⁸ Jis tokiu „smetoniniu“ pavadinimu veikė visus 1940–1941 m. m. O pirmųjų skyrių neliko. Pirmojo skyriaus atitikmuo po „reformos“ tapo parengiamąja klase, antrojo skyriaus – pirmąja klase. Atitinkamai vietoj trečiojo skyriaus atsirado antroji klasė, vietoj ketvirtojo skyriaus – trečioji klasė. Penktojo skyriaus vietą užėmė ketvirtoji klasė.

Kaip pasikeitė mokytojų padėtis ir jiems keliami uždaviniai kuriant „naują visuomenę“, taip pat sužinome iš 1940–1941 m. mokyklų lankymo apyskaitų. Buvo parengtas visai kitas nei iki 1940 m. vasaros buvęs apyskaitos klausimynas. Jame neliko vietos pradžios mokyklų inspektoriaus stebėtų pamokų analizei. Kaip mokiniai įsivaindavo mokomuosius dalykus, inspektorius galėjo įvertinti tik žodeliais „silpnai“, „patenkinamai“, „gerai“. Tokius mokytojo darbo rezultatus atspindinčius vertinimus aptinkame kai kuriose apyskaitose. Užtat buvo svarbiau, kiek ir kokios bolševikų kontroliuojamos spaudos prenumeruoja ir kokią literatūrą skaito mokytojas. Apyskaitose rašyta, kad mokytojai savo bibliotekėlėje VKP(b) istorijos neturi, bet jam svarbu buvo inspektoriumi parodyti, kad ja domisi, arba tiksliau pasakius, kad tai būtų užfiksuota. Iš apyskaitų sužinome, kad mokytojams buvo rekomenduojama prenumeruoti ar bent skaityti periodinius leidinius „Tarybų Lietuva“, „Mokslas ir gyvenimas“, „Valstiečių laikraštis“, „Komjaunimo tiesa“, „Pionierius“, „Genys“.⁵⁹ Buvo įrašoma, kiek minėtų dviejų vaikiškų leidinių yra užsiprenumeravę mokytojo auklėtiniai. Klausimyno sudarytojams taip pat buvo labai svarbu, ar mokykloje yra įrengtas vadinamasis Lenino kampelis ir ar leidžiamas sieninis laikraštis, kiek tarp mokytojo auklėtinių yra pionierių. Keturiems Sintautų mokyklos mokytojams šiuo atžvilgiu vėl buvo lengviau. Tačiau ir jiems „nepavyko“ įrengti ir to vieno „Lenino kampelio“, o buvo pakabinę tik visai mokyklai bendrą ideologizuotą sienlaikraštį.⁶⁰ Kad būtų ką parodyti į mokyklą užsukančiam sovietų aktyvistui... Nėra visų valsčiaus mokyklų lankymo apyskaitų iš pirmojo sovietmečio laikotarpio. Turbūt Šakių apskrities inspektoriai – minėtas A. Geištoraitis ir tik 1940–1941 m. m. pabaigoje tas pareigas ėjęs Pranas Žievys – nespėjo aplankyti visų Sintautų valsčiaus mokyklų. Iš archyve esančių kitų kelių apyskaitų sužinome, kad nei „Lenino kampelio“, nei sienlaikraščio neturėjo Veršių ir Šilgalių mokyklos. Kušlikių mokykloje mokytoja M. Dumčienė buvo įrengusi ir „Lenino kampelį“ ir pakabinusi sienlaikraštį, bet tarp jos auklėtinių pionierių nebuvo.⁶¹

⁵⁷ *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1968, t. 15, p. 779.

⁵⁸ 1941 m. gegužės 6 d. Sintautų pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. R-762, ap. 1, b. 204, l. 39.

⁵⁹ 1941 m. gegužės 6–8 d. Sintautų pradžios mokyklos lankymo apyskaita (atskiri lapai apie keturių pedagogų darbą – S. B.), *ten pat*, l. 39–43.

⁶⁰ *Ten pat*, l. 39.

⁶¹ 1941 m. vasario 26 d. Kušlikių pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, l. 81.

Daug keblumų mokytojams kilo dėl programų ir mokymo planų kaitos. Daugeliui mokomų dalykų senomis programomis nebuvo galima remtis, o naujosios, su „socialistiniais reikalavimais“, labai vėlavo. Kai programos buvo išspausdintos, paaiškėjo, kad ketvirtojoje klasėje ir šeštajame skyriuje reikės mokyti SSRS istorijos, kurią 1940–1941 m. m. pabaigoje turės įsisavinti taip pat trečios klasės mokiniai. O antrojoje klasėje daug aplinkos ir tėvynės pažinimo pamokų skirta „liaudies ir darbo žmonių kovų istorijai“.⁶² Dar kebliau buvo su vadovėliais, ypač humanitarinio profilio. Negalint per trumpą laiką parengti naujų vadovėlių, buvo liepta netinkamas iliustracijas ir teksto vietas iškarpyti. Naudoti vadovėlius be tokių „pataisymų“ buvo draudžiama.⁶³ Daug nesusipratimų kilo dėl rusų kalbos mokymo pradžios mokyklose. 1940 m. gegužės mėnesį apskričių liaudies švietimo skyriuose buvo gauti nurodymai pradžios mokyklos trečiojoje klasėje, be kitų baigiamųjų egzaminų, rengti ir rusų kalbos, nors jos toje klasėje mažai kur buvo mokoma. Tik sunerimus apskrityse, nurodyta, kad „egzaminai bus iš to kurso, kurį išėjo“⁶⁴. Galima rasti ir daugiau pradinio mokymo įstaigų veiklos ypatybių, būdingų 1940–1941 m. m., bet tai būtų atskiro tyrimo tema. O šiame straipsnyje kai kurios kitos ypatybės ir su jomis susiję faktai atsispindės straipsnio teksto kiekvienos valsčiaus mokyklos 1940–1944 m. istorinėje apžvalgėje.

Primityvus bolševikų ideologijos brukimas mokytojams, mokyklas lankiusiems vaikams ir jų tėvams trikdė Lietuvos mokyklų gyvenimą. Todėl mokyklų ir vaikų sovietizacijai buvo priešinamasi. Tam buvo randama įvairių būdų, ir tokie istorijos reiškiniai galėtų būti dar vieno atskiro straipsnio objektas. Pasitenkinsime keliais pastebėjimais. Pavyzdžiui, 1940 m. rudenį neretai tėvai savo vaikų įvairiomis dingstimis neleidavo į mokyklas ir laukė karo, nes tikėjosi, kad Lietuva neilgai trukus, kaip ir 1918–1919 m., atgaus valstybinę nepriklausomybę ir švietimo srityje grįš prie krikščioniškosios moralės vertybių. Pradžios mokyklų mokinių tėvai su-laikydavo savo vaikus nuo stojimo į kompartijos labai propaguojamą pionierių organizaciją. Sintautų mokykloje 1941 m. gegužės pradžioje tebuvo devyni pionieriai (pirmojoje ir trečiojoje klasėse).⁶⁵ Kitose trijose kaimo mokyklose, su kurių lankymo apyskaitomis galime susipažinti, pionierių nebuvo.

Nebus netikslu pasakyti, kad mokykla, mokinių tėvai, padedami mokytojų, įvairiose vietovėse skirtingai ir visomis įmanomomis išgalėmis gynė moksleivius nuo pragaištingo ateizmo ir stalininio bolševizmo idėjų. Daug mokytojų atliko paprasčiausią rezistencinį veiksma, atvirai ar užuominomis atskleiddami savo auklėtiniams tikrąją 1940 m. įvykių prasmę, arba toliau ugdydami vaikus buvusios nepriklausomos Lietuvos patriotine dvasia ir moralinių vertybių pagrindu. Iš esmės mokytojai liko ištikimi iki 1940 m. okupacijos puoselėtiems nepriklausomos Lietuvos idealams ir patriotinėms nuostatoms. Aišku, kai kurie pedagogai, prievartaujami ir gąsdinami galima diskriminacija, negalėjo bent dirbtinai nepašlovinti su „Stalino saule“ atneštos okupantų tvarkos. Vietos antisovietiškausi nusiteikusi

⁶² Pradžios mokyklų programos 1940–1941 m. m., Kaunas, 1940, p. 30–34.

⁶³ Kašauskienė V. Lietuvos mokyklos sovietizacija ir priešinamasis jai 1940–1964 metais, p. 106.

⁶⁴ 1941 m. gegužės 14 d. LTSR Švietimo liaudies komisariato Pradžios ir vidurinių mokyklų valdybos (po dar vienos reorganizacijos taip vadinosi pradžios mokyklas kuravęs centrinės švietimo įstaigos padalinys – S. B.) raštas Rokiškio apskrities liaudies švietimo skyriui, LCVA, f. R-62, ap. 1, b. 240, l. 14.

⁶⁵ 1941 m. gegužės 6–8 d. Sintautų pradžios mokyklos lankymo apyskaita, ten pat, b. 204, l. 39–43.

visuomenė dažniausiai tai suprasedavo kaip laikiną neišvengiamybę ir nebuvo labai pykstama ant savo vaikų mokytojo. Tik kai kuriose vietovėse atsirasedavo daugiau jos gyventojų supriešinimo reiškinių ir iš to kylančių kivirčių. Atrodo, kad Sintautų valsčiuje jų nebuvo daug. Dauguma gyventojų suprato, kad nebuvo įmanoma išvengti tam tikro mokytojų prisitaikymo vietos bolševikų ir sovietų aktyvistų žaidimo taisyklėms (dar ir okupacinės kariuomenės prikimestame valsčiuje). Kita vertus, galima sakyti, kad dauguma Lietuvos mokytojų išliko orūs ir neatsisakė Nepriklausomybės metais puoselėtų moralinių vertybių (nors tarp pedagogų iki 1940 m. buvo ideologinių skirtumų). Už tai mokytojai per 1940–1941 m. bolševikų okupaciją, kuri istorijoje dažnai vadinama pirmąja sovietų okupacija, susilaukė įvairių represijų.

1941 m. birželio 14-oji. Mokytojų kryžiaus keliai

Vien žvilgtelėjus į 1941 m. birželio viduryje represuotų Sintautų valsčiaus mokytojų pavardžių sąrašą, aišku, kad mokyklos buvo tiesiog nusiaubtos. Beveik pusė valsčiaus mokyklų (penkios iš vienuolikos) patyrė apskrities ir valsčiaus kolaborantų veiklos, susijusios su noru įsiteikti atėjūnams okupantams ir aukštesnėse valdžios ir represinėse struktūrose atsidūrusiems vietiniams bolševikams, padarinius. Kiekvieno represuoto mokytojo ir jo šeimos narių goltotą lėmė ne tik pedagogo priklausymas Šaulių Sąjungai, tautininkų partijai ar kitai organizacijai, kurias NKVD ir vietos sovietų aktyvistai paskelbė „kontrevoliucinėmis“, bet ir konkretaus skundiko ar kerštautojo veiksmas (žodinis ar raštiškas pareiškimas apie sovietams „netinkamą“ mokytoją). Ir nėra didelio skirtumo, ar mokytojo ir jo artimųjų kančias ar mirtį nulėmusi amoralų ir nusikalstamą veiksmą skundikas (kerštautojas) atliko paprašytas kokio nors enkavedisto ar sovietų funkcionieriaus, ar savo iniciatyva. Šis 1941 m. tremties aspektas yra beveik netyrinėtas. Tačiau iš archyvinių duomenų ir skelbtų atsiminimų aišku, kad prieš mokytojus nukreipti skundai atsirado ne tik kerštaujant, jie buvo persmelkti ir pavydu dėl mokytojų turėto autoriteto ir siekiant užvaldyti mokytojų turtą bei dėl kitų priežasčių. Sintautų valsčiaus mokytojas Antanas Černevičius buvo represuotas remiantis kažkokio Konstantino Gulaičio 1940 m. birželio 5 d. „parodymais“, kuriuos į to asmens apklausos protokolą surašė NKVD darbuotojas. Iš Švenčionių apskrities kilęs K. Gulaitis iki okupacijos buvo kumetis Sintautų valsčiuje, o 1940 m. iš sovietų valdžios gavo 8 ha žemės Šuopių kaime.⁶⁶ Kitą dieną Sintautų valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas parašė trėmėjams reikalingą pažymą apie A. Černevičiaus turėtą turtą (namas, ūkiniai pastatai, arklys, karvė, 1 ha žemės), nepamiršdamas pridurti, kad mokytojas iki 1940 m. priklausė šaulių organizacijai.⁶⁷

Reikėtų papildomų tyrimų nustatyti, ar per 1941 m. Lietuvos gyventojų masinį trėmimą Sintautų valsčius labiausiai nukentėjo pagal ištrėmtų mokytojų proporcinę dalį. Tačiau jau dabar aišku, kad 1941 m.

birželį Sintautų valsčius atsidūrė tarp tų valsčių, kuriems sovietų represijos prieš mokytojus padarė daugiausiai žalos ne tik Šakių apskrities, bet ir respublikos

⁶⁶ 1941 m. birželio 5 d. K. Gulaičio apklausos protokolai, *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – LYA), f. K-1, ap. 58, b. P-2063, l. 16–17.

⁶⁷ 1940 m. birželio 6 d. Sintautų valsčiaus vykdomojo komiteto pažyma, *ten pat*, l. 9.

mastu. Konclageryje ar tremtyje atšiauriose bolševikų imperijos srityse atsidūrė šeši mokytojai, dirbę Sintautų valsčiaus mokyklose 1940–1941 m. m. pabaigoje.⁶⁸ Be to, kartu su šeima buvo ištremtas pedagogės Z. Počvaitienės vyras agronomas Edvardas, kuris Sintautų mokykloje dirbo ir kaip mokytojas antraeilininkas. Beje, į Rešotų konclagerį pateko ir ten mirė 1940–1941 m. m. pradžioje Valakbūdžio mokykloje mokytojavęs S. Bulota.⁶⁹

1941 m. represuotų mokytojų likimai skirtingi. Iš tremtinių labiausiai kentėjo už Poliarinio rato, prie Laptevų jūros atsidūrusios šeimos (su vaikais). Sunkiausi išbandymai teko iki 1941 m. birželio vidurio Sintautų valsčiuje dirbusiems mokytojams vyrams, kurie buvo atskirti nuo savo šeimų dar Lietuvoje (geležinkelio stotyje) ir pateko į Rešotų konclagerį (Krasnojarsko kraštas). Čia dauguma 1940 m. įkalintų vyrų lietuvių mirė arba buvo nužudyti. Tarp nukankintų žmonių buvo daug Lietuvos mokytojų. Tarp jų – Vaitiekupių mokyklos mokytojas Vincas Sandargas. Jis mirė Rešotų konclageryje 1943 m.⁷⁰ Rešotų konclageryje taip pat užgeso Totorviečių mokyklos mokytojo J. Ūso gyvybė. Jis mirė 1942 m. Mokytojo J. Ūso žmona Ona su dukterimi Eugenija ir sūnumi Algimantu tuo metu buvo tremtyje Altajuje, vėliau, kaip tremtinė Jakutijoje ir Irkutsko srityje, į Lietuvą grįžo tik 1956 metais.⁷¹

A. Černevičius taip pat buvo įkalintas Rešotų konclageryje. Čia mokytojas prarado sveikatą, bet išliko gyvas. Jam tik 1943 m. vadinamasis Ypatingasis pasitarimas paskyrė dešimties metų kalnimo bausmę. Iš konclagerio (vadinamojo Taišetlagu Irkutsko srityje) buvo išleistas tik 1951 m. gegužės mėnesį. Paskui buvo tremtis, iš kurios paleistas 1956 m. pavasarį. Į Lietuvą grįžo tik 1958 m. (jeigu tai ne klaida). Beje, 1956 m. liepos mėn. LSSR Aukščiausiasis Teismas priėjo prie išvados, kad „Papildomai patikrinus, nenustatyta A. Černevičiaus praktinės veiklos prieš revoliucinį judėjimą. Tokiu būdu, jis nuteistas be pagrindo“.⁷² Mokytojo žmona Agota su dukterimi Irena ir sūnumi Vytautu 1947 m. pabėgo iš tremties Altajaus krašte į Lietuvą. Čia sugebėjo išvengti suėmimo ir pakartotinio ištrėmimo.⁷³

Mokytojui J. Kebleriui su žmona Marcele ir keturmečiu sūnumi Leonidu teko iškęsti kančias netoli šiaurės ledjūrio (Lenos upės deltoje). Į Bykovą (Jakutijos šiaurinis pakraštys) šeima iš Altajaus buvo nuplukdyta 1942 m. Vėliau buvo tremtyje Jakutske. Į Lietuvą Kebleriai grįžo tik 1958 m.⁷⁴

Mokytojas J. Leveckis su keturmete dukterimi Audrone ir tą 1941 m. birželį Griškabūdyje mokytojavusia žmona Ona Leveckiene ištremti į Altajų. 1942 m. šeima pateko į vieną iš tų baržų, kurios Lenos upe išplaukė į šiaurę vėliau nei pirmosios. Todėl, Lenos upei anksti užšalus, nemaža tremtinių dalis nebuvo nugabenti prie ledjūrio. Leveckiai buvo išlaipinti miško darbams Oliokminko rajone (Jakutija). J. Leveckis čia mirė ar žuvo 1944 m., o našlė mokytoja su dukterimi į Lietuvą grįžo 1957 m.⁷⁵

Represuota mokytoja Z. Počvaitienė taip pat nebuvo atskirta nuo vyro. Počvaičiai buvo tremtyje keliose Altajaus

⁶⁸ Sąrašas mokytojų, kuriuos bolševikai 1941 m. birželio mėnesį suėmė ir išvežė į Rusiją, *Lietuvos archyvai*, Vilnius, 1990, t. 2, p. 71–72.

⁶⁹ *Lietuvos gyventojų genocidas (1939–1941)* (antrasis pataisytas ir papildytas leidimas), Vilnius, 1999, p. 183.

⁷⁰ *Ten pat*, p. 725.

⁷¹ *Ten pat*, p. 864.

⁷² 1956 m. liepos 13 d. LTSR Aukščiausiojo Teismo nutarimo kopija, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. P-2063, l. 54.

⁷³ *Lietuvos gyventojų genocidas (1939–1941)*, Vilnius, 1999, p. 210.

⁷⁴ *Ten pat*, p. 415.

⁷⁵ *Ten pat*, p. 496.

vietovėse. 1946 m. mokytoja Z. Počvaitienė su vyru Edvardu ir dukterimi Nijole iš tremties pabėgo į Lietuvą. Čia E. Počvaitis ir jau suaugusi duktė buvo suimti tik 1953 m. ir ištremti atgal į Altajų, o į sovietų saugumo ir milicijos nagus nepatekusi Z. Počvaitienė į Altajų grįžo savanoriškai. Po trejų metų visi trys į Lietuvą jau parvažiavo legaliai.⁷⁶

Kai kurios nacmečio ypatybės

Apie nacių okupacijos laikotarpio Sintautų valsčiaus mokyklas neturime tokių visuomenės ir mokyklos būklę atspindinčių informatyvių archyvinių šaltinių, kaip nagrinėtos 1917 m. bolševikų perversmo minėjimo renginių 1940 m. rudenį ataskaitos. Vokiečių okupuotos Lietuvos švietimą „globoję“ nacių pareigūnai nereikalavo iš kiekvienos mokyklos vedėjo ataskaitų už, tarkim, Hitlerio pašlovinimą. Iš apskričių pradžios mokyklų inspektorių nebuvo reikalaujama suvestinių, kurios mokyklos turi pasikabinusios Hitlerio portretą, o kurios – ne. Švietimo klausimais vokiečių civilinės administracijos Lietuvoje pareigūnai daugiausia bendravo su jau įvade minėta Švietimo vadyba. Tad 1941–1944 m. okupantai naciai, skirtingai nei 1940–1941 m. okupantai bolševikai (siekę kontroliuoti viską ir visada), beveik nesikišo į žemesnio lygio švietimo savivaldos reikalus. Didesnei kontrolei naciai neturėjo pakankamai pareigūnų vokiečių, o su jais dėl vienu ar kitu priežasčių kolaboravę įvairaus lygio savivaldos tarnautojai lietuviai vadovavosi tautiniais interesais. Tik kartkartėmis, paaštrėjus nacių okupacinės administracijos ir nuo jos priklausomos lietuvių savivaldos santykiams, kai kuriuose miestuose ir apskrityse vokiečių pareigūnai imdavosi represinių veiksmų ir prieš mokyklas. Kartais vykdavo jaunuolių gaudynės. Tačiau tai daugiausia atsiliepdavo universitetams, aukštosioms ir aukštesniosioms mokykloms, kurių studentus ir mokinius naciai norėdavo panaudoti kaip darbo jėgą Vokietijoje ar priefrontėje, taip pat papildyti vokiečių kariuomenės gretas Rytų fronte.

Lietuvos generalinės srities (taip oficialiai vadinosi nacių okupuota Lietuva) Švietimo vadybai vadovavęs generalinis tarėjas Germantas (Pranas Meškauskas)⁷⁷ bei kiti jam pavaldūs tarnautojai, skirtingai nuo 1940–1941 m. LTSR švietimo liaudies komisariato, pirmiausia gynė savo krašto ir jo gyventojų interesus. Tai karo ir okupacijos sąlygomis buvo sunku ir rizikinga. Germantui tarp vykdomos rezistencijos ir nacių represijų grėsmės laviruoti sekėsi tik iki nacių sumanyto lietuvių SS legiono mobilizacijos sužlugdymo. 1943 m. kovo mėnesį švietimo generalinis tarėjas ir dar apie dvidešimt su švietimo įstaigomis susijusių asmenų kaip įkaitai 46 kalinių grupėje atsidūrė Štuthofa konclageryje.⁷⁸ Toje stovykloje Germantas mirė, gyvybės neteko ir daugelis kitų įkaitų grupės kalinių.

Iki 1941 m. rugpjūčio pradžios veikusios Laikinosios Lietuvos vyriausybės pastangomis švietimo įstaigose iš esmės buvo atkurta iki 1940 m. sovietų okupacijos buvusi padėtis. Buvo grįžta prie Nepriklausomybės metų mokymo programų ir mokyklos struktūros. Į mokyklas buvo gražintos tikybos pamokos. Ant klasių sienų vėl buvo pakabintas kryžius. Tačiau stigo mokytojų. Reikėjo rasti moky-

⁷⁶Ten pat, p. 656.

⁷⁷Buchaveckas S. Germantas Pranas (iki 1940 Meškauskas), *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, t. 6, 2004, p. 605.

⁷⁸Bubnys A. Lietuvių kelias į Štuthofą, *Pragaros variai – Štuthofas*, Vilnius, 1998, p. 8–34.

tojų į bolševikų ištrentų ar nacmečio pradžioje mokyklas palikusių pedagogų vakuojančias vietas. Tai iš pradžių, kol frontas nenutolo Rytų link, buvo sunku daryti dėl nacių įvestų susisiekimo ir ryšių suvaržymų. Vėliau iškilo mokyklų aprūpinimo kuru, mokytojų pragyvenimo ir kitos problemos.

1941 m. rudenį Šakių apskrityje buvo 86 pradžios mokyklos. Sintautų valsčiuje išliko tos pačios iki tol veikusios vienuolika pradžios mokyklų (jų pavadinimai galėjo neatitikti vietovės, kurioje tuo metu buvo švietimo įstaigos klasės ir kitos patalpos, pavadinimo).⁷⁹ 1942 m. rudenį leista įsteigti antrą komplektą Veršių mokykloje. Tad valsčiaus pradžios mokyklose veikiančių (leistų) komplektų skaičius padidėjo nuo penkiolikos iki šešiolikos.⁸⁰ Tiesa, būtina iš karto paminėti vieną Sintautų valsčiaus švietimo istorijos ypatumą. Mat per nacių okupaciją Sintautuose veikė mokykla grįžusių vokiečių repatriantų vaikams.⁸¹ Tai buvo savotiškas būsimos vokiškos kolonizacijos Užnemunėje simbolis. Apie Sintautų mokyklą vokiečių mokomąja kalba Lietuvos archyvuose duomenų nėra, nes ji nepriklausė jokios lietuvių savivaldos jurisdikcijai. O lietuviškose pradžios mokyklose penktajame ir šeštajame skyriuose buvo mokoma vokiečių kalbos. Taigi vieno okupanto kalbos diegimas per mokyklą buvo pakeistas kito okupanto siekiu platinti savo kalbos vartojimo arealą. Be to, kalbant apie švietimo ir auklėjimo įstaigas, reikia pridurti, kad nacių okupacijos metais Sintautuose veikė vaikų darželis (vedėja Marija Bacevičiūtė)⁸², viešoji biblioteka.

Nacių okupacijos pradžioje vietoj sovietinio liaudies švietimo skyriaus atkurtai Šakių apskrities pradžios mokyklų inspekcijai teko spręsti Sintautų valsčiaus pradžios mokyklų komplektavimo problemas. Reikėjo ieškoti trūkstamų mokytojų vakuojančioms vietoms. Vakuojančių vietų mokyklose atsirado ne tik dėl jau minėtų 1941 m. birželį bolševikų vykdytų mokytojų suėmimų bei trėmimų. Kiekvienos apskrities mokytojus palietė ir toks reiškinys, kaip desovietizacija. Ji buvo 1940–1941 m. sovietų okupacijos laikotarpiu vykusio dalies mokytojų ir moksleivių tėvų, patriotiškai ir kitaip nusiteikusių gyventojų, susipriešinimo padarinys. 1941 m. rudenį kai kurie mokytojai už buvusį „sovietinį veikimą“ buvo atleisti iš pareigų. Kai kuriose apskrityse nacmečiu tokie mokytojai buvo labiau persekiojami, kartais – ir nepelnytai. Buvo ir tokių pradžios mokyklų mokytojų, kuriuos paskubėta perkelti į kitus valsčius (ar apskritis), kur gyventojai nežinojo tų pedagogų prosovietinės veiklos. Atrodė, kad tokiu geranorišku požiūriu vadovavosi Šakių apskrities pradžios mokyklų inspekcija. Tad Šakių apskritį galima priskirti prie tų Lietuvos apskričių, kuriose dėl 1941 m. desovietizacijos perlenkimų, iš esmės pakeitusių mokytojų likimus, buvo nedaug. Kai kuriuose Šakių apskrities valsčiuose būta po vieną kitą nacmečio pradžioje „desovietizuotą“ mokytoją. Išlikę nepilni archyviniai šaltiniai nerodo, kad tokių „nuskriaustų“ mokytojų būta Sintautų valsčiuje. Nors kai kuris pedagogas 1941 m. iš valsčiaus galėjo pasitraukti iš tarnybos ar persikelti kitur dėl buvusio „sovietinio veikimo“. Galima tik paminėti, kad sovietmečiu keturis mėnesius apskrities mokyklų inspektoriumi buvęs minėtas Pranas Žievys turėjo ten-

⁷⁹ Šakių apskrities pradžios mokyklų sąrašas (1941 m. pabaiga), LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 18, l. 64–67.

⁸⁰ 1942 m. spalio 31 d. Švietimo vadybos Pradžios mokslo departamento raštas Šakių apskrities pradžios mokyklų vyr. inspektoriumi, *ten pat*, b. 73, l. 183.

⁸¹ Puodžiukaitienė M. *Sintautų mokyklos šviesa*, p. 44.

⁸² 1942 m. gegužės 27 d. Sintautų valsčiaus gyventojų surašymo buto-ūkio lapas, LCVA, f. R-743, ap. 2, b. 6337, l. 127.

kintis mokytojo vieta mažose kaimų pradžios mokyklose. Daugiau nei dvejus metus dirbo Paluobių mokykloje (Šakių apskr.). 1943 m. rudenį P. Žievys buvo perkeltas į Sintautų valsčiaus Valakbūdžio mokyklą.⁸³

Be to, nacmečio pradžioje nemažai mokytojų stengėsi persikelti mokytojauti arčiau savo tėviškės ar kitų kaime gyvenančių giminaičių. Mat apie būsimus sunkumus apsirūpinant maisto produktais jau 1941 m. rugpjūčio mėn. signalizavo ištuštėjusios parduotuvės, įvesta kortelių sistema ir daugelio prekių pardavimo ribojimas, turguje pabrangusios prekės. Ne visiems persikelti pageidavusiems mokytojams pavyko tai padaryti 1941 m. pabaigoje ar rudenį. Kai kuriems pedagogams pasisekė gauti kitą mokytojo vietą (neretai kitose apskrityse) vėliau ar tik prieš 1942–1943 mokslo metus. Tačiau iš archyvinių šaltinių dažniausiai neaišku, koks motyvas buvo svarbiausias keičiant savo mokytojavimo vietą nacių okupacijos metu. Buvo ir tokių mokytojų, kurie, suvokę, kad toli nuo giminaičių negalės normaliau pragyventi, nacmečio pradžioje ar kiek vėliau laikinai pasitraukė iš pedagoginio darbo. Beveik visiems persikėlėliams ar mokytojavimo atsisakiusiems asmenims švietimo generalinio tarėjo įsakymo eilutėje buvo įrašoma formuluotė „savo prašymu“. Tokių išsikelusių mokytojų buvo ir Sintautų valsčiuje. Tačiau buvo ir tokių, kurie pasiprašė mokytojauti į Sintautų valsčių. Pavyzdžiui, į jį arčiau savo žmonių tėviškių 1941 m. rudenį iš kitų apskričių persikėlė Petras Kregždys (Vaitiekupių mokykla) ir Andrius Mačiūnas (Šilgalių mokykla).⁸⁴ Į arti savo tėviškės esančią Mockupių mokyklą mokytojauti atvyko patyrusi pedagogė Juzefa Kažemėkaitytė.⁸⁵ Veikiausiai į Sintautų valsčiaus mokyklas, arčiau ūkininkaujančių savo giminaičių, 1941 ar 1942 m. bus atvykę dar keli pedagogai. O formuluotė „savo prašymu“ galėjo būti parašyta ir prie mokytojo, perkelta į kitą mokyklą dėl „sovietinio veikimo“ (tačiau to į įsakymą neįrašant), pavardės. Dar buvo savališkai palikusių mokytojavimo vietą pedagogų kategorija. Kai kurie iš jų vėliau grįžo į mokyklą, dažniausiai – kitose vietovėse.

Sintautų valsčiuje 1941 m. po birželio 14-osios represijų buvo likę tik devyni pedagogai. Iš jų dėl paminėtų motyvų ar kitų priežasčių iš valsčiaus mokyklų išvyko dar keli mokytojai (1941 m. vasarą arba rudens pradžioje). Iš 1940–1941 m. m. dirbusių mokytojų 1941 m. spalio mėnesį liko tik keturi. Iš Nepriklausomybės laikotarpio pabaigoje Sintautų valsčiuje mokytojavusiųjų liko vos trys pedagogai. Tai trijose pradžios mokyklose dirbusios moterys: Marija Dumčienė (Kušlikų mokykla), Marija Bakienė (Panovių mokykla) ir Ona Miščikienė (Senujų Zyplių mokykla).⁸⁶ Tada padėtį Lietuvos mokyklose gelbėjo 1941 m. vasarą surengtus mokytojų kursus baigę jaunuoliai. Keli iš jų buvo paskirti mokytojauti ir į Sintautų valsčių. Tad nacmečiu padaugėjo pradžios mokyklose dirbančių jaunų asmenų (dažnai neturinčių reikiamo pedagoginio cenzo). Dalis jų 1942 m. nutraukė mokytojavimą ir išvyko studijuoti. Kita vertus, 1941–1943 m. į valsčiaus mokyklas atvyko ir daug didelę pedagoginio darbo patirtį turinčių mokytojų.

⁸³ 1944 m. sausio 29 d. Prano Žievio anketa tarnautojo stažo laipsniui nustatyti, *ten pat*, f. R-629, ap. 1, b. 760, l. 74.

⁸⁴ 1942 m. gegužės 27 d. Sintautų valsčiaus gyventojų surašymo butų-ūkių lapai, *ten pat*, f. R-743, ap. 2, b. 6348, l. 5 ir 6340, l. 34.

⁸⁵ 1941 m. spalio 7 d. Mockupių pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. R-629, ap. 1, b. 11, l. 230.

⁸⁶ Šakių apskrities pradžios mokyklose pasilikusių mokytojų sąrašas, *ten pat*, f. R-629, ap. 1, b. 826, l. 257.

Kitas jaunuolių srautas mokytojauti į pradžios mokyklas atplūdo 1943 m. Tai daugiausia per 1943 m. kovo mėn. nacių represijas prieš inteligentiją uždarytų universitetų studentai. Tokių jaunų mokytojų atsirado ir Sintautų valsčiuje. Jiems atvykus, padidėjo mokyklų ir kaip antinacinės rezistencijos židinių vaidmuo (organizuojant antinacinę pogrindį, platinant nelegalią spaudą ir pan.). Be to, kai kurie mokytojai savo jaunatvišku entuziazmu į dramos, tautinių šokių ir choro būrelius sugebėjo suburti ne tik mokinius, bet ir dalį jų tėvų bei kitų suaugusiųjų.⁸⁷ Tokia veikla vyko ne tik didelėje Sintautų pradžios mokykloje, bet ir vieno komplekto kaimų mokyklose ar jų filialinėse klasėse. Mokyklose kultūrinių ir blaivybę propaguojančių renginių padaugėjo 1944 m. žiemą ir pavasarį, kai vokiečių pareigūnai Vokietijos pralaimėjimo akivaizdoje susilpnino įvairių draudimų ir apribojimų gniaužtus. Blaivybės ir kultūros sąjūdyje svarbus vaidmuo teko abiejų valsčiaus katalikų bažnyčių kunigams, kurie gyventojus galėjo įtakoti ir per jų vaikus tikybos pamokų metu bei kitomis progomis. Sintautų pradžios mokykloje į tikybos pamokas atvykdavo kunigas Antanas Vebeliūnas, Valakbūdžio ir kaimų mokyklose – kunigai Stasys Vasiukevičius, Juozas Šeštokas, Vytautas Demikis.⁸⁸ Keliose mokyklose tikybos pamokas vedavo patys mokytojai, o kunigai jiems padėdavo patarimais, literatūra.

Nepriklausomybės metais buvo pradėta atsisakyti pradžios mokyklų lankymo vadinamaisiais semestrais tvarkos. Tačiau kaimo vieno ar dviejų komplektų mokyklose, kur su keliais skyriais teko dirbti vienam mokytojui, semestrinė sistema išliko 1940–1941 m. ir – dėl mokytojų stokos – 1941–1944 m. Mokslas prasidėdavo rugsėjo 1 d. ar kiek vėliau. Iš pradžių į mokyklą vaikščiodavo tik pirmojo ir ketvirtojo skyrių auklėtiniai. Nuo spalio 1 d. pamokas pradėdavo lankyti ir trečiojo skyriaus mokiniai. Tuomet mokytojų krūvis labai padidėdavo. Nuo lapkričio mėnesio semestrinė sistema dirbančioje mokykloje prasidėdavo vadinamasis žiemos semestras. Lapkričio 1 d. mokyklos suola net pusei metų palikdavo pirmojo skyriaus vaikai. Juos pakeisdavo antrojo skyriaus auklėtiniai. Antrojo ir trečiojo skyriaus auklėtinius mokytojas mokydavo iki gegužės mėnesio pradžios. Tuomet tęsti mokymosi sugrįždavo pirmojo skyriaus auklėtiniai. Jiems ir ketvirtojo skyriaus (jei būdavo, taip pat penktojo ir šeštojo) mokiniams pamokos būdavo ir dvi birželio mėnesio savaitės. Iki birželio vidurio buvo išlaikomi ir mokyklos baigimo egzaminai. Toks pradžios mokyklos lankymo reglamentas buvo 1941–1942 m. m.⁸⁹ Tačiau nacmečiu buvo Sintautų valsčiaus kaimo viena komplekčių mokyklų, kuriose mokytojas vienu metu mokė daugiau skyrių, nei to reikalavėdavo semestrinio mokymo tvarka. Klasės patalpoje susodinti daugiau skirtingų skyrių mokinių mokytoją versdavo ir dėl kurių nors priežasčių praleistos mokslo metų savaitės. Taip būdavo ir Sintautų valsčiaus kaimo mokyklose. O Vaitiekupių mokytojas Petras Kregždys išstisus 1941–1942 m. m. mokė visų keturių skyrių auklėtinius.⁹⁰ Mokytojui buvo svarbu, kad mokiniai

⁸⁷ Anelės Miščikaitės (gim. 1924 m.), Algio Pocijejaus (gim. 1935 m.), Teresės Stropienės (Kramiliūtės, gim. 1936 m.) ir Irenos Skučienės (Lukoševičiūtės, gim. 1932 m.) atsiminimai, užrašyti S. Buchavecko 2012 m.

⁸⁸ *Valakbūdžio parapija*, Vilnius, 2001, p. 19; taip pat kiti šaltiniai.

⁸⁹ 1941 m. rugpjūčio 22 d. Švietimo vadybos Pradžios mokslo departamento aplinkraštis apskričių pradžios mokyklų inspektoriams, *ten pat*, R-629, ap. 1, b. 7, l. 207.

⁹⁰ 1942 m. kovo 9 d. Vaitiekupių pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, b. 24, l. 276.

tilptų klasės suoluose. Be to, 1941–1944 m. mokiniai, ypač kaimo mokyklose, buvo drausmingesni nei dabar. Tam pasiekti užtekdavo mokytojo autoriteto ir vieno kito griežtesnio žodžio. Tik kai kurie mokytojai didžiausiems neklauzadoms drausminti panaudodavo ir radikalesnius būdus. Nusizengėliams pliaukštelėdavo liniuote ar pastatydavo į kampa. Tačiau dauguma mokytojų, ypač moterys, sugebėjo ir didžiausius išdykėlius sudrausminti be pykčio, naudojo tik švelnų auklėjimą.

Sintautų valsčiuje, kaip ir daug kur kitur Lietuvoje, 1941–1944 m., vokiečiams neleidus atkurti beveik visų visuomeninių organizacijų, pradžios mokyklos buvo svarbūs susiformavusių kaimo bendruomenių ir pradžios mokyklų rajonų gyventojų tarpusavio solidarumo, socializacijos ir kultūrinės sklaidos židiniai. Nacmečiu buvo daug žmonių solidarumo pasireiškimo būdų ir atvejų. Vienas jų – daugeliui to meto mokytojų teikiama ūkininkų parama maisto produktais. Taip buvo ir Sintautų valsčiaus mokyklose, kuriose dirbo arti giminaičių neturintys pedagogai.⁹¹

Nacmečiu pradžios mokyklose stigo vadovėlių. Todėl mokytojai rinkdavo senus vadovėlius ir sukaupdavo jų atsargą mokyklos knygynėlyje (bibliotekėlėje). Tad kai kuriose mokyklose ar jų skyriuose susidarydavo vadovėlių įvairovė. Pavyzdžiui, dalis pirmųjų skyrių auklėtinių mokėsi iš J. Ambraškos ir S. Zobarsko parengtos „Aušrelės“, kiti – iš Esmaičio (taip pasirašinėjo vadovėlių autorius S. Matjošaitis – S. B.) „Sakalėlio“ atitinkamos dalies elementoriaus, treči – iš Geručio „Rūtelės“ ir pan. Mokyklose, neretai ir tame pačiame skyriuje, taip pat buvo naudotasi skirtingų autorių lietuvių kalbos gramatikos vadovėliais ar aritmetikos uždavinynais. Tai ap-sunkindavo mokytojo darbą pamokos metu. Bene geriausiai buvo dirbti mokytojui ir mokytis vaikams Šilgalių pradžios mokykloje. Čia nuo antrojo iki ketvirtojo skyriaus buvo mokomasi iš to paties autoriaus vadovėlių: minėto „Sakalėlio“, J. Damijonaičio parašytų lietuvių kalbos gramatikos ir „Aritmetikos uždavinyno“ atitinkamos dalies. Per tikybos pamokas buvo naudotasi pradžios mokykloms skirta vyskupo Kazimiero Paltaroko knyga „Šventoji Senojo ir Naujojo Įstatymo istorija“ ir „Trumpuoju katekizmu“.⁹² Veikiausiai iš S. Matjošaičio „Sakalėlio“ ir J. Damijonaičio uždavinyno skaityti ir skaičiuoti mokėsi ir Šilgalių mokyklos pirmojo skyriaus mokinukai, tačiau mokyklos inspektavimo metu jie į pamokas nevaikščiojo.

Mokslo metams pasibaigus, kai kurie mokiniai nebuvo perkeltami į aukštesnį skyrių. Viena priežasčių, dėl ko vaikai likdavo kartoti to paties skyriaus dalykų, buvo ta, kad nemažai mokinių iš mažiau pasiturinčių šeimų pavasario pabaigoje turėdavo ganyti gyvulius, tarnauti pas turtingus ūkininkus. Kai kada sėkmingai baigti mokslo metus sutrukdydavo avalynės ir drabužių stoka per šalčius ar pavasario polaidį. Tada kai kurie vaikai praleisdavo daug pamokų. Tačiau buvo ir namuose iš vyresnių už save seserų ar brolių daug pramokusių mokinių, kuriuos, vos pradėjusius lankyti mokyklą, mokytojai perkeldavo į antrąjį skyrių (peršokant pirmąjį).

Net ir materialiai labai sunkiomis nacmečio sąlygomis Sintautų valsčiuje buvo išlaikytas iki 1940 m. susidaręs pradžios mokyklų tinklas. 1941–1944 m. pradžios mokyklų mokytojams algas mokėjo Švietimo vadyba, o mokyklų išlaikymu ir remontu rūpinosi bei sargams algas mokėjo Sintautų valsčiaus savivaldybė. Tad nuo viršaičio, jo pavaldinių ir se-

⁹¹ Zigmo Pikčilingio (gim. 1927 m.) atsiminimai, užrašyti S. Buchavecko 2012 m.

⁹² 1942 m. sausio 28 d. Šilgalių pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, l. 267.

niūnų dėmesio mokytojams didele dalimi priklausė ir padėtis valsčiaus mokyklose, pedagogų darbo sąlygos ir butis. Nacmečiu dėl karo ir okupacijos nepriteklių daugelio mokytojų pragyvenimo lygis dėl menkos vokiškų reichsmarkių vertės ir kortelių sistemos buvo labai žemas. Tai buvo bene svarbiausia didelės mokytojų kaitos priežastis nacių okupacijos metais. Daliai mokytojų, kurie negalėjo verstis ūkiškai mokyklos sodyboje, naudotis jos žeme ar negaudavo paramos iš giminaičių, buvo svarbi mokinių tėvų parama maisto produktais. Tokie santykiai stiprino kaimo gyventojų ir pedagogų bendruomeniškumą.

1940–1944 m. valsčiuje veikė vienuolika pradžios mokyklų

Apie kiekvieną iš tais metais Sintautų valčiuje veikusių mokyklų daugiau ar mažiau faktų yra jau pateikta ankstesniuose straipsnio skyriuose. Kita archyvinė faktografija, kai kurie svarbesni švietimo istorijos duomenys ar jų vertinimai leidžia trumpai apibūdinti valsčiaus mokyklas atskirai.

Sintautų pradžios mokykla. Kaip jau minėta, 1940 m. rudenį centrinės Sintautų valsčiaus mokyklos vedėjo pareigas iš A. Černevičiaus perėmė J. Mockevičius (mokytojavo nuo 1925 m.), o per sovietinius mokslo metus pasikeitė dar keli mokytojai. Apie tuometę mokyklą kai ką sužinome iš 1941 m. gegužės mėnesio lankymo apyskaitų (atskirų kiekvienam mokytojui). Jos surašytos po to, kai mokyklą tris dienas vizitavo Šakių apskrities liaudies švietimo skyriaus mokyklų inspektorius Pranas Žievys. Naujasis vedėjas turėjo penkiolikos metų pedagoginio darbo stažą. Apyskaitoje nurodyta, kad jis mokė ketvirtąją klasę (20 mokinių) ir vyriausius savo auklėtinius šeštajame skyriuje (jame – 15 mokinių). Mokinių skaičių galime palyginti su 1940 m. gegužės mėnesio duomenimis. Paskutiniaus Nepriklausomybės metais atitinkamuose penktajame ir ketvirtajame skyriuose buvo po dvidešimt penkis mokinius⁹³, t. y. kur kas daugiau. Tai patvirtina vieną iš minėtų visuomenės pasipriešinimo mokyklos bolševizacijai formų – kai tėvai, matydami plintančias stalinizmo ir ateizmo idėjas, laikinai neleido savo vaikų į mokyklą ir laukė sovietų valdžios griūties... J. Mockevičius, kuris dar vadovavo ir mokinių chorui, mokė ne visų dalykų. Į ketvirtosios klasės geografijos pamokas ateidavo Marija Naujokaitienė, į gamtos pažinimo – Zuzana Počvaitienė. Vedėjui liko gimtosios kalbos (lietuvių kalbos ir literatūros), rusų kalbos, skaičiavimo, istorijos, dailės dalykų, dainavimo ir kūno kultūros pamokos. Įdomus J. Mockevičiaus „darbo įvertinimas jaunuomenės auklėjimo bei organizavimo atžvilgiu“: „dirba su komjaunimu, „Mopru“ ir pionieriais“⁹⁴, nors tarp jo paties auklėtinių nei pionierių, nei komjaunuolių nebuvo.

M. Naujokaitienei, dirbusiai Sintautų mokykloje tik 1941 m. kovo–birželio mėnesiais, teko mokyti ir auklėti pirmąją klasę. Iš jos 26 mokinių trys jau buvo „apiforminti“ pionieriais.⁹⁵ Z. Počvaitienė dirbo antrojoje klasėje, kurioje buvo daugiausiai mokinių (net 48). „Dirba su jaunuomenės scenos mėgėjais“⁹⁶, – toks mokytojos visuomeninio darbo

⁹³1940 m. gegužės 14 d. Sintautų pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. 391, ap. 3, b. 1749, l. 48.

⁹⁴1941 m. gegužės 6 d. Sintautų pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. R-762, ap. 1, b. 204, l. 39.

⁹⁵1941 m. gegužės 8 d. Sintautų pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, b. 204, l. 41.

⁹⁶1941 m. gegužės 8 d. Sintautų pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, b. 204, l. 43.

apibūdinimas. Visi trys paminėti pedagogai dirbo ne mokyklos pastate.⁹⁷ Senoji mokykla stovėjo jai skirtame sklype prie pat plento Šakiai–Kudirkos Naumiemis. Iki mūsų dienų neišlikęs mokyklos pastatas (statytas 1903 m.) buvo 22 m ilgio ir 8,5 m pločio. Pastato plotis sutapo su klasės galine siena, kurios ilgis – 9 m. Likusioje pastato dalyje buvo priangio kambarėlis, sandėlis ir mokytojų gyvenamosios patalpos. Jas sudarė virtuvė ir trys kambariai. Sienos buvo iš rąstų, laiptai – mediniai, stogas – iš degtų molio čerpių. 1940 m. pabaigoje buvo reikalingas stogo kapitalinis remontas. Mokyklos sodyboje, atokiau nuo plento, dar buvo A. Černevičiaus įveistas vaismedžių sodas ir ūkinis trobesys – tvartas ir daržinė (klojimas) po vienu stogu. Nurodyta, kad mokyklos sklypą galima praplėsti besiribojančios „*musavintos Vasiukevičiaus žemės, paimtos fondan, sąskaita*“⁹⁸.

Mokytojui Jurgiui Kebleriui teko klasės patalpa apibūdintame senajame mokyklos pastate. Turbūt jame buvo sunkiau dirbti nei kitiems trimis pedagogams. Apie „*sunkinančias mokytojo darbą aplinkybes*“ pirmuoju sovietmečiu buvo parašyta: „*Reikėtų panaikinti javų sandėlių, esančių už klasės durų, nes klasėn veržiasi dulkės ir atvykusieji žmonės trukdo mokymo darbą.*“⁹⁹ Nurodyta ir kita „*sunkinanti aplinkybė*“ – „*vadovėlių stoka*“. Dar tarsi parašyta, kad J. Kebleris nėra priešingas sovietų valdžiai: iš 26 trečiosios klasės mokinių net penki buvo pionieriai, o pats mokytojas – „*komjaunimo kultūrinis vadovas, be to, mokytojas yra Sintautų beraščių ir mažaraščių punkto vedėjas*“¹⁰⁰. Tačiau teigiama charakteristika neišgelbėjo mokytojo nuo tremties... 1939–1940 m. m. ketvirtajame skyriuje (1940–1941 m. m. atitinkamo) buvo daugiau mokinių – trisdešimt vienas.¹⁰¹

Mokykloje dar buvo parengiamoji klasė, 34 jos mokinukai vaikščiojo į mokyklą tik iki 1940 m. lapkričio 1 d., o gegužės mėnesį jiems pamokų nebuvo (ne taip kaip iki 1940 m. vasaros). Vėl galime palyginti sovietmečio parenginukų klasės skaičių su ją atitinkančiu 1939–1940 m. m. pirmuoju skyriumi, kuriame buvo net 63 mokiniai.¹⁰² 1940 m. gegužę antrojo ir trečiojo skyrių mokiniai pagal semestrinę tvarką jau „atostogavo“, todėl 1939–1940 m. m. mokinių statistikos negalime palyginti su 1941 m. gegužės mėnesio pirmosios ir antrosios klasių duomenimis.

Po mokytojams ir jaunųjų sintautiečių ugdymo procesui pragaištingų 1940–1941 m. m. ir 1941 m. vasaros nuostolių centrinėje Sintautų valsčiaus mokykloje neliko nė vieno anksčiau dirbusio pedagogo. Z. Počvaitienė ir J. Kebleris buvo represuoti ir išgabenti iš Lietuvos. Neaišku, kodėl iš Sintautų mokyklos pasitraukė J. Mockevičius, gal jam buvo pritaikytas minėtas desovietizacijos veiksmas. Tačiau 1940–1941 m. m. Sintautų mokyklos vedėjo pareigas ėjęs J. Mockevičius mokytojavo ir nacmečiu. 1943 m. jis buvo Šiaudinės pradžios mokyklos (Šakių apskrities Kidulių vls.) mokytojas (ne vedėjas).¹⁰³

⁹⁷ Puodžiukaitienė M. *Sintautų mokyklos šviesa*, p. 38–43.

⁹⁸ *Ten pat*; Sintautų pradžios mokyklos žinios apie mokyklos sodyboje esančius trobesius ir sodybos planas, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 579, l. 3 ir 4.

⁹⁹ 1941 m. gegužės 7 d. Sintautų pradžios mokyklos lankymo apyskaita, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 204, l. 42.

¹⁰⁰ *Ten pat*.

¹⁰¹ 1940 m. gegužės 14 d. Sintautų pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. 391, ap. 3, b. 1749, l. 48.

¹⁰² *Ten pat*; 1941 m. gegužės 6 d. Sintautų pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. R-762, ap. 1, b. 204, l. 39.

¹⁰³ Šakių apskrities pradžios mokyklose pasilikusių mokytojų sąrašas, *ten pat*, f. R-629, ap. 1, b. 826, l. 257; 1943 m. balandžio–gruodžio mėn. atlyginimo skirtumo tarnautojams išmokėjimo lapai, *ten pat*, b. 761, l. 33.

Šakių apskrities pradžios mokyklų inspektorius J. Kašlionis Sintautų pradžios mokyklą aplankė 1941 m. lapkričio 19 d. Lankymo apyskaitoje, kuri papildo anksčiau pateiktą informaciją, skaitome:

„Keturklasė mokykla yra pačiam Sintautų bažnytkaimyje, prie pat Šakių–K. Naumiesčio plento. Čia pat yra paštas ir autobusų stotis. Mokyklą laiko savivaldybė. Mokytojams algas moka Švietimo Vadyba. Tik viena mokyklos klasė yra savose patalpose. Tam pačiam (senam) name yra ir mokyklos vedėjui butas. Kitos trys klasės yra sandomose patalpose, kurios yra patenkinamos.“¹⁰⁴

Neabejotina, kad grūdai mokykloje jau nebuvo sandėliuojami...

Visiškai naujam Sintautų pradžios mokyklos mokytojų kolektyvui nuo 1941 m. rugsėjo 1 d. ėmėsi vadovauti Vytautas Sartys. Tai buvo jaunas mokytojas (gim. 1915 m. Šakių apskr. Griškabūdžio vls.). Jis 1934 m. buvo baigęs Marijampolės mokytojų seminariją. Prieš tai buvo Vadoklių pradžios mokyklos (Panevėžio apskr.) vedėjas.¹⁰⁵ V. Sartys ir kartu su juo 1941 m. rudenį dirbti pradėjusios Joana Kaunaitė ir Marcelė Gailiūnaitė Sintautų mokykloje mokytojavo visą nacių okupacijos laikotarpį. Jos abi, kaip ir vedėjas, 1934 m. buvo baigusios mokytojų seminarijas: J. Kaunaitė – Panevėžio, M. Gailiūnaitė (buvo kilusi iš Sintautų vls.¹⁰⁶) – Marijampolės. Ketvirtoji 1941–1942 m. m. pedagogė – greta trijų ganėtinai patyrusių pedagogų – mokytojauti tik pradėjusi Birutė Kaunaitė, kuri tik 1941 m. baigė Šakių gimnaziją, o rudenį – pusantr mėnesio trukusius pradžios mokyklų mokytojų kursus Marijampolėje.¹⁰⁷

Nacmečiu mokykloje veikė, kaip ir iki sovietų okupacijos, šeši skyriai. 1941–1942 m. m. pradžia buvo labai sunki naujam vedėjui V. Sarčiui. Mat J. Kaunaitė ir M. Gailiūnaitė Sintautų mokykloje pradėjo dirbti tik nuo spalio 1 d. Veikiausiai bent dalį rugsėjo mėnesio dar dirbo kuris nors sovietmečiu mokytojavęs pedagogas. Tačiau ir tokiu atveju, nesant keturių pedagogų, rugsėjo mėnesį mokykloje dirbusiems mokytojams teko didžiulis krūvis. Be to, tada į pamokas vaikščiojo ir pirmojo skyriaus vaikai. Kiek jų buvo, nežinia, nes tie mokinukai mokyklos vizitavimo metu „atostogavo“ (iki gegužės mėn.). Nežinome, koks buvo ir bendras mokinių skaičius – nei 1941–1942 m. m., nei vėliau nacmečiu (ir 1940–1941 m. m.). Be to, per nacių okupaciją mokytojai turėjo išeiti iš prie kapinių naudotų patalpų. Jose buvo įkurdinta mokykla grįžusių vokiečių repatriantų vaikams. O lietuvių pradžios mokyklos penktajame ir šeštajame skyriuose buvo mokoma vokiečių kalbos¹⁰⁸.

1941 m. lapkričio mėnesį jaunoji mokytoja B. Kaunaitė mokė antrąjį skyrių. Jo pamokas lankė 21 mokinys. J. Kaunaitės klasėje sėdėjo trečiojo skyriaus mokiniai, kurių buvo trisdešimt. M. Gailiūnaitė teko mokyti ir auklėti ketvirtąjį skyrių, kuriame buvo 31 mokinys. Penktąjį (26 mokiniai) ir šeštąjį (9 mokiniai) skyrius mokė pats vedėjas. Palyginti su 1940–1941 m. m., mokinių padaugėjo beveik visuose skyriuose. 1941 m. rudenį penk-

¹⁰⁴ 1941 m. lapkričio 19 d. Sintautų pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, b. 24, l. 234.

¹⁰⁵ *Ten pat*; 1944 m. sausio 29 d. Vytauto Sarčio anketa tarnautojo stažo laipsniui nustatyti, LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 760, l. 64; 1942 m. gegužės 27 d. Sintautų valsčiaus gyventojų surašymo buto-ūkio lapas, LCVA, f. R-743, ap. 2, b. 6337, l. 103.

¹⁰⁶ *Ten pat*, l. 219.

¹⁰⁷ 1941 m. lapkričio 19 d. Sintautų pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, b. 24, l. 234.

¹⁰⁸ Puodžiukaitienė M. *Sintautų mokyklos šviesa*, p. 44.

tajame skyriuje (jį lankė tie paaugliai, kurie lankė sovietmečio trečiąją klasę) buvo tiek pat mokinių. Tik į šeštąjį skyrių atėjo mažesnė dalis iš tų mokinių, kurie 1940–1941 m. m. buvo ketvirtoje klasėje. Be abejo, įtakos tėvams apsispręsti leisti ar neleisti savo vaikus į aukštesnį mokyklos skyrių, kad paskui būtų galima lengviau siekti išsilavinimo aukštesniojoje mokykloje (iš karto įstojant į antrąją ar trečiąją progimnazijos ar gimnazijos klasę), turėjo prasidėję karo ir nacių okupacijos nepritekliai. Tačiau, kaip matome iš pateiktų skaičių, Sintautų mokykloje iki penktojo skyriaus imtinai mokinių nesumažėjo. O inspektorius lankymo apyskaitoje net užrašė, kad būtų galima iš dalies atsisakyti semestrinės mokymo tvarkos:

*„Klasė erdvi (turbūt B. Kaunaitės – S. B.). Todėl būtų galima bent dalį mokinių mokyti iš pirmojo skyriaus, itin kad čia iš miestelio jiems lengva būtų susirinkti ir žiemos metu“.*¹⁰⁹

Kita citata iš lankymo apyskaitos parodo, kad nacmečio mokykla buvo blogiau aprūpinama materialiai: *„Kaip mokytojai, taip ir mokiniai labai nusiskundžia dirbtinės šviesos (žibalo) trūkumu. Tik todėl darbas yra labai sunkus“.*¹¹⁰ Tačiau potekstėje galime suprasti, kad neliko 1940–1941 m. mokytojus kankinusios brutali ideologinės prievartos. Į mokyklą buvo sugražintos tikybės pamokos. Į jas ateidavo Sintautų parapijos klebonas Antanas Vebeliūnas.¹¹¹

1942 m. rugsėjo 1 d. vietoj jaunosios B. Kaunaitės, pasiprašiusios atleisti iš mokytojos pareigų, pradėjo dirbti Genovaitė Puodžiukaitienė. 1941–1942 m. m. ji mokytojavo vienoje iš Vilniaus miesto pradžios mokyklų.¹¹² Archyviniai šaltiniai rodo, kad G. Puodžiukaitienė buvo tarp tų mokytojų, kurie 1939 m. rudenį iš „Didžiosios Lietuvos“ vyko „atlietuvinti“ Vilniaus ir kartu su juo atgautos teritorijos švietimo įstaigų. 1942 m. mokytojos vyras taip pat pasitraukė iš tarnybos Vilniuje ir šeima (turėjusi pusantrų metų sūnų) apsigyveno giminaičių ūkyje Sintautų kaime (gyvenvietėje šalia miestelio).

Valakbūdžio pradžios mokykla. Valakbūdžio mokykla ne visada buvo bažnytkaimyje. Būta mokslo metų, kai jos pavadinimas neatitiko gyvenvietės, kurioje veikė švietimo įstaiga, vietovardžio. Mokykla yra veikusi ir Šunkarių kaime. Įsteigus ir antrąjį komplektą, filialinė klasė kartais taip pat veikdavo skirtingoje vietovėje.¹¹³ 1940 m. pasikeitė abu Valakbūdžio mokyklos mokytojai. Vietoj Petronėlės Vasiukevičiūtės ir Silvestro Bulotos skirtingu laiku atvyko mokytojai Agota Stakevičienė ir Saliamonas Vizgirda, anksčiau dirbęs Šakių apskrities, Gelgaudiškio valsčiaus Pajotijo pradžios mokykloje. 1940–1941 m. m. vedėjo pareigas ėjo A. Stakevičienė. Iš Valakbūdžio mokyklos ji pasitraukė 1941 m. vasarą. 1941 m. rudenį vedėjo pareigas eiti buvo paskirtas per visą nacmetį mokykloje dirbęs S. Vizgirda. 1941–1942 m. kartu su juo Valakbūdžio

¹⁰⁹ 1941 m. lapkričio 19 d. Sintautų pradžios mokyklos lankymo apyskaita, LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 24, l. 234.

¹¹⁰ *Ten pat.*

¹¹¹ 1942 m. gegužės 27 d. Sintautų valsčiaus gyventojų surašymo buto-ūkio lapas, LCVA, f. R-743, ap. 2, b. 6337, l. 217.

¹¹² 1942 m. rugpjūčio 7 d. Švietimo vadybos Pradžios mokslo departamento raštas Šakių apskrities pradžios mokyklų vyr. inspektoriumi, *ten pat.*, b. 73, l. 39; 1944 m. sausio 29 d. Genovaitės Puodžiukaitienės anketa tarnautojo stažo laipsniui nustatyti, LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 760, l. 67.

¹¹³ Bosas J. *Zanavykijos pradinės mokyklos*, p. 60; *Valakbūdžio parapija*, Vilnius, 2001, p. 41–45.

mokyklos vaikus mokė ir ugdė jauna mokytoja Kazimiera Sartaitytė. Ji 1940 m. buvo baigusi Marijampolės mokytojų seminariją.

Mokyklos mokiniai, vadovaujami vedėjo, savo talka prisidėjo prie Valakbūdžio bažnyčios, kuri sudegė 1941 m. birželį per karo veiksmus, atstatymo. O 1941 m. rudenį į parapiją atvykęs energingas kunigas Juozas Šeštokas¹¹⁴ nuoširdžiai bendraudavo su mokiniais ir per tikybos pamokas, ir kitomis progomis.

1941–1942 m. m. Valakbūdžio mokyklą lankė šešių skyrių mokiniai. Tačiau komplektai nebuvo perpildyti. S. Vizgirda mokė pirmąjį, trečiąjį ir ketvirtąjį skyrius, kuriuos lankė 31 mokiny. K. Sartaitytei teko mokyti antrąjį, penktąjį ir šeštąjį skyrius, kurių sąrašuose buvo 27 mokiniai. Valakbūdžio mokyklą inspektorius aplankė per žiemos šalčius. Tada mokykloje nebuvo daugelio mokinių. Mokyklos vedėjo klasėje sėdėjo 15 mokinių, o mokytojos K. Sartaitytės – tik devyni. Tokį šaltą metų kaimo mokyklas užklumpantys sunkumai atsispindi lankymo apyskaitoje:

„Mokykla yra dukomplektinė, nuomojamos patalpose, kurios yra patenkinamos, tik šaltokos... /.../ Mokinių lankymasis į klases yra nenormalus, nes trukdo šalčiai, drabužių bei batų trūkumas. Šiltinė bei kitos užkrečiamos ligos dar nesireiškia. Dėl nenormalaus lankymosi ir programos išėjimas kiek vėlinasi. Jaučiamas net 1940–1941 m. silpnai išeitas kursas. Auklėjimas duoda gerų rezultatų.“¹¹⁵

Neaišku, kada su vedėju S. Vizgirda atsisveikino K. Sartaitytė. Tačiau žinoma, kad visus 1943–1944 m. m. ar bent didesnę jų dalį Valakbūdžio mokykloje mokytojavo du vyrai. 1943 m. antruoju pedagogu buvo paskirtas Pranas Žievys, prieš tai daugiau kaip dvejus metus mokęs vaikus Paluobių mokykloje (Šakių apskrities Griškabūdžio vls.).¹¹⁶ Kaip jau minėta, jis pirmojo sovietmečio pabaigoje vadovavo Šakių apskrities liaudies švietimo skyriui.

Totoriečių pradžios mokykla. Totōrviečių mokykla taip pat ne visada veikė tame kaime, kurio pavadinimas buvo užrašytas švietimo įstaigos iškabos lentelėje. Iškabos nekeisdavo, kai mokyklą perkeldavo į kitą vietovę. O tai su Totoriečių mokykla atsitiko ne kartą. Tarp vietovių, kurioje įrengdavo klasę, buvo ir Braškių bei Jundilų kaimai.¹¹⁷ 1939–1940 m. m. pradžioje Totoriečių mokykla turėjo net 138 mokinius. Mokytojavo Jonas Ūsas ir Marija Bakienė.¹¹⁸ Jau prasidėjus paskutiniams Nepriklausomybės mokslo metams, dviejų komplektų Totoriečių pradžios mokykla buvo padalyta į dvi savarankiškas švietimo įstaigas. Totoriečių mokykla virto vienakomplekte. Buvusi filialinė klasė (komplektas) tapo atskira vienakomplekte mokykla. Tai turėjo būti Panóvių mokykla, kurios mokytoja M. Bakienė tapo ir vedėja. Tad J. Ūsas liko mokinių skaičiumi mažesnės mokyklos vedėju. 1941 m. birželį represuotas mokytojas J. Ūsas buvo nukankintas Rešotų koncentracijos lageryje. 1941–1942 m. m. vaikus mokė ir auklėjo Jadvyga Dragūnienė (1936 m.

¹¹⁴ Valakbūdžio parapija, Vilnius, 2001, p. 18.

¹¹⁵ 1942 m. sausio 27 d. Valakbūdžio pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. R-629, ap. 1, b. 24, l. 277.

¹¹⁶ 1944 m. sausio 29 d. Prano Žievio anketa tarnautojo stažo laipsniui nustatyti, LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 760, l. 74.

¹¹⁷ Bosas J. *Zanavykijos pradinės mokyklos*, p. 95.

¹¹⁸ 1939 m. rugsėjo 27 d. Totoriečių pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. 391, ap. 3, b. 1749, l. 134.

baigė Marijampolės mokytojų seminariją). Atrodo, kad mokytoja gyveno Jundilų kaime, savo vyro Adolfo Dragūno sodyboje.¹¹⁹ O Totorviečių pradžios mokykla tada veikė Braškių kaime. Klasė buvo įrengta ūkininkų Zubrickų sodybos troboje. Čia 1942 m. apsilankęs inspektorius J. Kašlionis mokyklos klasės patalpas pripažino „tik pakenčiamomis“. Kovo mėnesį į pamokas vaikščiojo 32 mokiniai.¹²⁰ Pirmojo skyriaus auklėtiniai „atostogavo“ iki 1942 m. gegužės mėnesio.

Panovių pradžios mokykla. Kai kur rašoma, kad Panovių pradžios mokykla tik 1939–1941 metais veikė Panovių kaime.¹²¹ Iš archyvinių šaltinių galime spręsti, kad savarankiška Panovių mokykla atsirado jau prasidėjus 1939–1940 m. m., kai dviejų komplektų Totorviečių pradžios mokykla buvo padalyta į dvi. Vadinasi, tada atsirado savarankiška Panovių mokykla. Joje mokytojo ir vedėjo pareigas ėjo Marija Bakienė.¹²² Toje pačioje švietimo įstaigoje ši pedagogė dirbo ir pirmaisiais sovietmečio metais, ir nacmečiu. Ar tikrai nacių okupacijos metais Panovių mokykla veikė kitur, o ne Panoviuose, teigti negalime. Sovietmečio lankymo apyskaitos neturime, o nacmečio apyskaitoje apie vietovę, kurios ūkininko sodyboje buvo įrengta klasė, nerašoma. 1940–1941 m. m. kai kuriems mokyklos mokiniams neilgai teko vaikščioti į pamokas, nes jie su savo tėvais buvo iškelti iš namų pasienio su Vokietija 800 m zonoje. Yra duomenų apie 1942 m. sausio 27 d. mokyklą, kada ją aplankė inspektorius. Tada į pamokas turėjo vaikščioti 28 antrojo, trečiojo ir ketvirtojo skyrių mokiniai. O mokytojos M. Bakienės pamokose sėdėjo 22 auklėtiniai. Nurodytos ne visų mokinių tinkamo lankymo priežastys: „kai kurie nelanko todėl, kad jiems trūksta būtiniausių drabužių ir apavo, o apkrečiamų ligų dar nepastebėta“¹²³.

Šilgalių pradžios mokykla. Mokykla veikė ūkininko sodyboje nuomojamoje patalpoje įrengtoje klasėje. 1940 m. rudenį vaikus vietoj Juozo Šarkiūno pradėjo mokyti Justinas Leveckis. Pedagoginiame darbe jis buvo naujokas. Iš 1941 m. vasario mėnesio mokyklos lankymo apyskaitos žinome, kad mokytojas žiemą mokė pirmąją, antrąją ir trečiąją klases. Jos atitiko panaikintus antrąjį, trečiąjį ir ketvirtąjį skyrius. Iš tuomet mokyklą turėjusių lankyti 46 vaikų klasėje inspektorius A. Geištoraitis rado tik 27. Pirmosios klasės mokinių žinias inspektorius įvertino žodeliu „silpnai“, kitų – „patenkinamai“. Tarp mokytojo darbą sunkinančių aplinkybių paminėtas „800 m draudžiamas ruožas“.¹²⁴ Mokyklos rajono dalis buvo patekusi į tokio pločio zoną, kurioje šeiminkavo Raudonosios armijos daliniai ir iš kurios gyventojai turbūt dar nebuvo iškelti. 1941 m. birželį J. Leveckis buvo represuotas, tad naujas mokytojas mokinius pasitiko 1941 m. rudenį. Tai buvo trečią dešimtmetį pedagoginį darbą dirbantis Andrius Mačiūnas. Prieš tai trylika metų mokytojavo Šešuolėlių pradžios mokykloje (Ukmergės apskr.). A. Mačiūnas Šilgalių mokykloje dirbo per visą nacmetį. Mokytojas su savo šeima gyveno (bent 1942 m. pavasarį) Rukšnių kaime ūkininkų Trepeikų sody-

¹¹⁹ 1942 m. gegužės 27 d. Sintautų valsčiaus gyventojų surašymo buto-ūkio lapas, *ten pat*, f. R-743, ap. 2, b. 6329, l. 7.

¹²⁰ 1942 m. kovo 10 d. Totorviečių pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. R-629, ap. 1, b. 24, l. 274.

¹²¹ *Panovietis*, 2008 m. informacinis leidinis, <http://panovietis.lt>.

¹²² 1944 m. sausio 29 d. Marijos Bakienės anketa tarnautojo stažo laipsniui nustatyti, *LCVA*, f. R-629, ap. 1, b. 760, l. 70.

¹²³ 1942 m. kovo 10 d. Panovių pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. R-629, ap. 1, b. 24, l. 257.

¹²⁴ 1941 m. vasario 26 d. Šilgalių pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. R-762, ap. 1, b. 204, l. 80.

boje.¹²⁵ Inspektorius mokyklą aplankė 1942 m. sausio mėnesį. Tada pirmojo skyriaus devyniolika vaikų mokyklos nelankė. Trijų aukštesnių skyrių sąrašuose buvo 27 mokinių pavardės. Per pamokas jie sėdėjo 50 m ploto klasėje, per pertraukas galėjo naudotis 400 kv. m ploto kiemu. Mokykla turėjo 0,8 ha žemės.¹²⁶ Ją, jeigu nebuvo išnuomota ūkininkams, mokytojas galėjo naudoti savo poreikiams.

Kušlikių pradžios mokykla. 1940–1944 m. mokykloje nebuvo mokytojų kaitos. Čia ir mūsų nagrinėjamu laikotarpiu dirbo Marija Dumčienė, Kušlikių mokykloje pradėjusi savo kaip mokytojos kelią dar XX a. trečiajame dešimtmetyje. Kaip rašoma sovietmečio lankymo apyskaitoje, mokytoja gyveno savo vyro 30 ha ūkyje (prieš tai dalis jo žemės buvo nusavinta). Dumčių ūkio sodyboje buvo ir pati Kušlikių mokykla. 1940–1941 m. m. iš skyrių į klases pertvarkyta mokykla neturėjo daug mokinių. Neaišku, kiek buvo vaikų vadinamojoje parengiamojoje klasėje. Per kitas tris klases M. Dumčienė turėjo 25 auklėtinius.¹²⁷ Kitus statistinius duomenis turime iš nacmečio. 1942 m. kovo mėnesį mokykloje taip pat nebuvo mažiausių mokinių – pirmojo skyriaus auklėtinių. O kituose trijuose skyriuose mokėsi 32 mokiniai. Gausiausias buvo antrasis skyrius (13 mokinių). Ketvirtąjį skyrių 1941–1942 m. m. lankė tik aštuoni mokiniai.¹²⁸

Vaitiekupių pradžios mokykla. Keli ūkininkai, norėdami, kad Vaitiekupių kaime atsirastų mokyklos pastatas, kaip nekilnojamąjį turtą švietimo įstaigai dovanavo kelis hektarus žemės. Tačiau mokykla nebuvo pastatyta. Tad ilgainiui klasė buvo įrengta ūkininkų Sandargų sodyboje.¹²⁹ 1940 m. rudenį mokykla liko be mokytojo (atsisakė dirbti Juzefa Volkienė), vaikus mokyti pradėjo Vincas Sandargas. Naujasis mokytojas turbūt buvo sodybos šeimininko sūnus ar artimas giminaitis. 1941 m. vasarą vėl reikėjo ieškoti naujo pedagogo¹³⁰, nes V. Sandargas 1941 m. birželį buvo bolševikų represuotas. Į Vaitiekupius atvyko patyręs mokytojas Petras Kregždys, iki tol daugiau kaip dvidešimt metų mokytojaves įvairiose Šakių apskrities pradžios mokyklose.¹³¹ Mokyklą vizitavęs inspektorius J. Kašlionis buvo sužavėtas mokytojo P. Kregždžio entuziazmo:

*„Pasirodo, kad šioje mokykloje, nors dirbama su keturiais skyriais, mokslas einamas normaliai. Mokiniai gražiai auklėjami. Mokyklos raštinė tinkamai tvarkoma. Mokslo priemonės naudojamos mokslo reikalams“.*¹³²

P. Kregždys 1942 m. pavasario pradžioje mokė visų keturių skyrių mokinius, t. y. vieno komplekto kaimo mokykloje buvo atsiskęs semestrinės lankymo tvarkos. 1942 m. kovo mėnesį mokykloje buvo 39 mokiniai, iš jų net devyniolika mokėsi pirmajame skyriuje. Mokyklos vizitavimo dieną pamokose stigo tik vieno mokinio. Buvo pastebėta, kad *„klasė yra mažoka oro kubatūra, bet šiuom tarpu sun-*

¹²⁵ 1942 m. gegužės 27 d. Sintautų valsčiaus gyventojų surašymo buto-ūkio lapas, *ten pat*, f. R-743, ap. 2, b. 6340, l. 34.

¹²⁶ 1942 m. sausio 28 d. Šilgalių pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, b. 24, l. 267.

¹²⁷ Bosas J. *Zanavykijos pradinės mokyklos*, p. 139; 1941 m. vasario 25 d. Kušlikių pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. R-762, ap. 1, b. 204, l. 81.

¹²⁸ 1942 m. kovo 11 d. Kušlikių pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. R-629, ap. 1, b. 24, l. 242.

¹²⁹ Bosas J. *Zanavykijos pradinės mokyklos*, p. 137.

¹³⁰ 1941 m. liepos 3 d. Šakių apskrities pradžios mokyklų inspektorius raštas Švietimo ministerijos Pradžios mokslo departamentui, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 244, l. 51.

¹³¹ 1944 m. sausio 29 d. Petro Kregždžio anketa tarnautojo stažo laipsniui nustatyti, LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 760, l. 72.

¹³² 1942 m. kovo 9 d. Vaitiekupių pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. R-629, ap. 1, b. 24, l. 276.

ku būtų rasti klasei tinkamas patalpas.“¹³³ P. Kregždys mokė ir auklėjo Vaitiekupių mokyklos vaikus per visą nacių okupaciją.

Išdagų pradžios mokykla. Vieno komplekto Išdagų mokykloje mokytojai keitėsi dažnai. Nepriklausomybės pabaigoje vaikus mokė Ona Garbštienė. 1940 m. ją pakeitė Elena Olekaitė. Vėl mokytojai keitėsi 1941 m. rudenį. Atrodo, kad tada visą rugsėjį nebuvo pamokų. Tai neigiamai atsiliepė pirmojo skyriaus mokymui. Tik nuo spalio 1 d. Išdagų mokykloje pradėjo mokytojauti Albina Kazlauskaitė. Ji 1940 m. buvo baigusi Marijampolės mokytojų seminariją. Išdagų mokyklą inspektorių aplankė 1941 m. lapkričio mėnesį. Tada A. Kazlauskaitė turėjo 24 auklėtinius iš visų skyrių. Kartu su vyresniais mokiniais buvo mokomi du pirmojo skyriaus vaikai. Lankymo apyskaitoje švietimo įstaiga apibūdinama taip:

„Mokykla yra vienklasė, samdomose patalpose. Klasės kambarys ankštokas, nors naujas ir šviesus. /.../. Mokyklai būtina reikalinga spinta mokslo priemonėms bei knygoms susidėti. Reikėtų surinkti daugiau mokinių iš pirmojo skyriaus.“¹³⁴

1942 m. mokytoja gyveno Striūpų kaime.¹³⁵ Gali būti, kad tuomet Išdagų mokyklos pavadinimą turėjusi švietimo įstaiga veikė ne Išdagų kaime. Nacmečiu mokytoja A. Kazlauskaitė iš tos kaimo mokyklos „nepabėgo“. Čia mokytojavo ir 1943–1944 m. m.¹³⁶

Senųjų Zyplių pradžios mokykla. Vieno komplekto Senųjų Zyplių mokykloje beveik visus savo pedagoginės biografijos metus praleido mokytoja Ona Miščikienė (Aleksaitė). Tik vienerius, 1918–1919 m. m., pedagogė dirbo kitoje mokykloje. Paskui buvo paskirta mokytojauti į Senųjų Zyplių mokyklą. Ji kelis kartus buvo perkelta į kitas nuomojamas patalpas. Ilgiausiai švietimo įstaiga veikė Antano Miščiko sodyboje. Čia mokytojaudama jauna pedagogė ištekėjo už sodybos šeimininko sūnaus.¹³⁷

Atrodo, kad O. Miščikienė pradžios mokyklose dirbo nuo 1918 m. lapkričio mėnesio. Ji tik vienerius pirmuosius savo mokytojavimo metus praleido Nemaniūnų pradžios mokykloje. Paskui visą laiką mokė ir auklėjo Senųjų Zyplių mokyklos vaikus. Apie mokyklą kai ką sužinome iš 1939–1940 m. m. lankymo apyskaitos. 1939 m. keturių skyrių baigimo pažymėjimai buvo įteikti trylikai vaikų. 1940 m. birželio pradžioje pamokas lankė pirmojo ir ketvirtojo skyrių trisdešimt mokinių. Tada mokyklos patalpos buvo nuomojamos 1936 m. statytame mediniame name. Klasės plotas – 42,5 kv. m. 1940 m. pradžioje dėl stiprių šalčių pamokos nevyko net 13 dienų.¹³⁸ Senųjų Zyplių mokykloje O. Miščikienė dirbo ir 1940–1944 m. Kartu talkino vyrui Pranui ūkio darbuose ir auginu du sūnus – neseniai pradžios mokyklą baigusį Algirdą ir mažametį Edmundą.¹³⁹

¹³³ *Ten pat.*

¹³⁴ 1941 m. lapkričio 27 d. Išdagų pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat.*, b. 24, l. 226.

¹³⁵ 1942 m. gegužės 27 d. Sintautų valsčiaus gyventojų surašymo buto-ūkio lapas, *ten pat.*, f. R-743, ap. 2, b. 6328 (lapai nenumeruoti – S. B.).

¹³⁶ 1943 m. gruodžio mėn. Šakių apskrities pradžios mokyklų mokytojų alfabetinis sąrašas, *ten pat.*, ap. 2, b. 163, l. 75.

¹³⁷ Bosas J. *Zanavykijos pradinės mokyklos*, p. 66.

¹³⁸ 1940 m. birželio 3 d. Senųjų Zyplių pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat.*, f. 391, ap. 3, b. 1749, l. 28.

¹³⁹ 1943 m. gruodžio mėn. Šakių apskrities pradžios mokyklų mokytojų alfabetinis sąrašas, *ten pat.*, ap. 2, b. 163, l. 75; 1942 m. gegužės 27 d. Sintautų valsčiaus gyventojų surašymo buto-ūkio lapas, *ten pat.*, f. R-743, ap. 2, b. 6349, l. 2.

Veršių pradžios mokykla. Veršių mokykla veikė ne savo patalpose. Tačiau ši švietimo įstaiga buvo ne ūkininko troboje nuomojamame kambaryje, bet specialiai mokyklai skirtame pastate. Jį Nepriklausomybės pabaigoje pastatė iš JAV grįžęs Saliamonas Cimboldas.¹⁴⁰ Faktų apie 1940–1941 m. m. Veršių mokyklos veiklą sužinojome iš 1941 m. vasario mėnesio lankymo apyskaitos. Tada Veršių mokykloje vaikus mokė Marija Naujokaitienė (čia dirbo ir 1939–1940 m. m.). Mokyklos dienyuose buvo 39 mokinių pavardės (turbūt be vadinamosios pradedamosios klasės). Vyresniuosis savo auklėtinius rusų kalbos mokytoja nemokė¹⁴¹, matyt, pati menkai mokėjo. 1941 m. kovo mėnesį M. Naujokaitienė jau mokytojavo Sintautų pradžios mokykloje. Tad 1941 m. pavasarį Veršių mokykloje dirbo kitas mokytojas. 1941–1942 m. m. pradžioje pradėjo mokytojauti iš Veršių kaimo jaunuolis Jonas Kudirka.¹⁴² Jis buvo vienas iš 1919 m. gimusių dvynukų. Buvo baigęs Šakių gimnaziją. Jo vienmečio brolio vardas Juozas.¹⁴³ Jonas Kudirka aktyviai veikė antisovietiniame 1941 m. Birželio sukilime. Mokytojas dalyvavo antinacinio lietuvių tautinio pagrindžio veikloje. Per jį į aplinkinių kaimų sodybas patekdavo antinacinė rezistencinė spauda.¹⁴⁴

Įdomu tai, kad nepriteklių kupinu nacmečiu mokyklą lankančių vaikų tėvai 1942 m. **rudenį** parodė iniciatyvą, siekdami išplėsti mokyklą. Trūkstant mokytojų, Švietimo vadyba ne taip dažnai duodavo leidimą atidaryti pradžios mokykloje naują klasę (komplektą). Tačiau 1942 m. rudenį buvo leista Veršių mokykloje įsteigti antrąjį komplektą.¹⁴⁵ Tik neturime duomenų apie tai, ar antrasis komplektas buvo įsteigtas kaip filialinis (su tais pačiais keturiais skyriais) kuriame nors gretimame kaime, ar, atvykus antram mokytojui, vaikai buvo mokomi ir penktajame skyriuje. Yra duomenų, kad J. Kudirka sudarė galimybę vietos paaugliams mokytis kai kurių gimnazijos pirmųjų klasių dalykų (kurie maždaug atitiko pradžios mokyklos penktojo ir šeštojo skyrių lygį).¹⁴⁶ Žinoma, kad antrojo komplekto vaikus kelis mėnesius mokė Janina Didžbalytė, dirbusi Veršių mokykloje iki nacių okupacijos pabaigos.¹⁴⁷ Kaip krašto patriotas J. Kudirka 1944 m. pavasario pradžioje įstojo į generolo Povilo Plechavičiaus vadovaujamą Lietuvos vietinę rinktinę. Ją naciams likvidavus, buvęs mokytojas kuri laiką slapstėsi ir pas tėvus Veršių kaime. 1944 m. vasarą J. Kudirka pasitraukė į Vakarus.¹⁴⁸ Neaišku, ar 1943–1944 m. m. paskutiniaisiais mėnesiais Veršių pradžios mokykloje dirbo viena J. Didžbalytė, ar buvo atsiųstas kitas mokytojas vietoj išvykusio J. Kudirkos. 1944 m. per Sintautų valsčių slenkant Vokietijos–Sovietų Sąjungos karo frontui, Veršių mokyklos pastatas sudegė.

Mockupių pradžios mokykla. Mockupių mokykla buvo vieno komplekto, veikė nuomojamose patalpose. 1940–1941 m. m. pirmaisiais mėnesiais mokykloje du kartus keitėsi mokytojai. Iš pradžių iš mokyklos pasitraukė Julija Žilinskaitė. Paskui trumpai dirbusi

¹⁴⁰ Bosas J. *Zanavykijos pradinės mokyklos*, p. 126.

¹⁴¹ 1941 m. vasario 12 d. Veršių pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. R-762, ap. 1, b. 204, l. 37.

¹⁴² 1941 m. spalio 9 d. Veršių pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, b. 24, l. 246.

¹⁴³ 1942 m. gegužės 27 d. Sintautų valsčiaus gyventojų surašymo buto-ūkio lapas, *ten pat*, f. R-743, ap. 2, b. 6347, l. 21.

¹⁴⁴ Irenos Skučienės (Lukoševičiūtės, gim. 1932 m.) atsiminimai, užrašyti S. Buchavecko 2012 m.

¹⁴⁵ 1942 m. spalio 31 d. Pradžios mokslo departamento raštas Šakių apskrities pradžios mokyklų vyr. inspektoriui, *ten pat*, b. 73, l. 183.

¹⁴⁶ Min. I. Skučienės atsiminimai.

¹⁴⁷ 1943 m. gruodžio mėn. Šakių apskrities pradžios mokyklų mokytojų alfabėtinis sąrašas, *ten pat*, ap. 2, b. 163, l. 75.

¹⁴⁸ Bosas J. *Zanavykijos pradinės mokyklos*, p. 126; min. I. Skučienės atsiminimai.

Liudą Kiniauską pakeitė sovietų diskriminuojamas A. Černevičius. Nacmečio lankymo apyskaitoje rašoma, kad nuo 1941 m. birželio 14 d., kai buvo represuotas mokytojas A. Černevičius, „mokyklos turtas, mokslo priemonės bei raštinė buvo pasilikusi be priežiūros.“¹⁴⁹ Nuo 1941 m. rugsėjo 1 d. mokykloje dirbo Juzefa Kažemėkaitytė. Tą rudenį pamokos Mockupių mokykloje prasidėjo rugsėjo 16 dieną. J. Kažemėkaitytė buvo patyrusi pedagogė, prieš tai ilgai mokytojavusi Rokiškio apskrityje. Ši mokytoja Mockupių mokykloje mokė ir auklėjo vaikus per visą nacmetį. 1941 m. spalio mėnesį mokyklą vizitavo inspektorius J. Kašlionis. Jis rado mokyklos suoluose sėdinčius 27 mokinius. Tada pagal semestrinę mokyklos lankymo tvarką į pamokas nevaikščiojo antrojo skyriaus mokiniai. Pateikiame dar vieną 1941 m. spalio mėnesio mokyklos lankymo apyskaitos citatą:

„Mokyklai reikia naujų suolų. Šioje mokykloje mokinių nėra gausu, bet mokyklos patalpos (jos nuomojamos pas ūkininką) taip pat yra ankštos. Mane patikino, kad šioje apylinkėje geresnes patalpas mokyklai net sunku būtų išnuomoti.“¹⁵⁰

Išvados

Nepriklausomybės laikotarpio pabaigoje Sintautų valsčiuje susidarė vienuolikos pradžios mokyklų tinklas. Penkiolikoje komplektų (klasių) dirbo tiek pat mokytojų. 1940–1944 m. valsčiuje taip pat veikė tik pradžios mokyklos: keturių komplektų Sintautų, dvikomplektė Valakbūdžio ir devynios vienakomplektės. Dauguma kaimo mokyklų klasių buvo įrengtos ūkininkų sodybose. Ne visada sutapdavo mokyklos ir vietovės, kurioje vaikai iš tikrųjų buvo mokomi, pavadinimai.

1940 m. sovietų okupacija sutrikdė natūralią švietimo raidą. 1940–1941 m. pradžios mokyklos buvo sovietizuojamos, mokinių ugdymui kliudė primityvus komunistinės ideologijos brukimas, be apčiuopiamų rezultatų pasibaigusi „socialistinė“ neraštingumo likvidavimo kampanija, „revoliuciniai“ mitingai ir minėjimai, kitos bolševikų priemonės. 1940 m. rudenį Sintautų valsčiuje buvo didelė mokytojų kaita, keli mokytojai patyrė profesinę diskriminaciją. Sintautų valsčius – vienas iš Lietuvos valsčių, kurių mokyklų pedagogai labiausiai nukentėjo per 1941 m. birželio trėmimus. Tada į atšiaurias sovietų imperijos sritis buvo išgabenti šeši valsčiuje dirbę mokytojai (iš penkiolikos).

Nacių okupacijos pradžioje Laikinosios Lietuvos vyriausybės pastangomis švietimo įstaigose iš esmės buvo atkurta iki 1940 m. sovietų okupacijos buvusi padėtis. Buvo grįžta prie Nepriklausomybės metų mokymo programų ir mokyklos struktūros. Į mokyklas buvo gražintos tikybos pamokos. Ant klasių sienų vėl buvo pakabintas kryžius. Tačiau stigo mokytojų. Mat Sintautų valsčiuje iš 1940–1941 m. m. dirbusių mokytojų 1941 m. spalio mėnesį liko tik keturi. Į bolševikų ištremtų ar nacių okupacijos pradžioje Sintautų valsčiaus mokyklas palikusių pedagogų vakuojančias vietas buvo paskirta ir pedagoginio cenzo neturinčių jaunuolių, ir patyrusių mokytojų.

Nors nacmečiu buvo didelė mokytojų kaita ir jų darbas realiai buvo mažai apmokamas, veikė visos vienuo-

¹⁴⁹ 1941 m. spalio 7 d. Mockupių pradžios mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, b. 24, l. 230.

¹⁵⁰ *Ten pat*.

lika Sintautų valsčiaus pradžios mokyklos. Kad jos, nepaisant labai pasunkėjusių pedagogų darbo ir buitines sąlygų, neužsidarytų, reikėjo ne tik didesnio mokytojų pasiaukojimo, bet taip pat daugiau Sintautų, Valakbūdžio ir kaimo gyventojų pastangų. Valsčiuje nestigo žmonių, vienaip ir kitaip padėjusių kaimo mokyklų veiklai. Mokinių tėvai paremdavo mokytojus maisto produktais ir kitaip jiems padėdavo. Veršių mokykloje net buvo įsteigtas antrasis komplektas (šešioliktas valsčiuje). Be to, Sintautuose dar veikė repatriantų vaikams skirta vokiečių mokykla, nepriklausiusi Lietuvos švietimo sistemai.

1941–1944 m., vokiečiams neleidus atkurti beveik visų visuomeninių organizacijų, mokyklos labiau nei iki 1940 m. tapo svarbiais organizaciniais centrais. Sintautų valsčiaus, kurio teritorija 1941–1944 m. buvo didesnė nei dabartinė Sintautų seniūnija, mokyklos buvo svarbūs tada susiformavusių kaimo bendruomenių ir pradžios mokyklų rajonų gyventojų tarpusavio solidarumo, socializacijos ir kultūrinės sklaidos židiniai. Mokiniais buvo skiepijami Nepriklausomybės idealai ir krikščioniškosios vertybės. Kai kurių valsčiaus mokyklų mokytojų dėka kaimo sodybas pasiekdavo antinacinė rezistencinė spauda.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Sintautai“ (vyr. redaktorė ir sudarytoja *Vida Girininkienė*).

Straipsnio kalbos redaktorius *Albinas Masaitis*, korektorė *Rasa Kašėtienė*, anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas*.

Straipsnis vertintas ne mažiau kaip dviejų mokslininkų ekspertų.

Straipsnio priedai skelbiami atskirai tam skirtuose leidinio skyriuose:

1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.
2. Žinios apie autorių.

Nurodymai dėl straipsnių naudojimo (citavimo): Skelbiant ar bet koku būdu panaudojant bet kurį elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ svetainės www.llt.lt straipsnį ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ visą nesutrumpintą pavadinimą, jo tarptautinio standartinio serialinio leidinio numerį ISSN 2029-0799, interneto svetainės www.llt.lt pavadinimą, tomo (darbo) sutartinį kodinį pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data).